

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МИНТАҚАВИЙ МАРКАЗИ**

**“ЗАМОНАВИЙ СОЦИОЛОГИК НАЗАРИЯ ВА
МЕТОДОЛОГИЯЛАР”**

МОДУЛИ БЎЙИЧА

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Тошкент - 2020

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи: Ж.Холбеков - социология фанлари доктори, профессор

Тақризчи: Н.С. Алиқориев – Ўзбекистон Миллий университети профессори, и.ф.д.

Ўқув -услубий мажмуа Ўзбекистон миллий университети Кенгашининг қарори билан нашрга тавсия қилинган (2020 йил 24 декабрдаги №3 -сонли баённомаси)

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	14
III. НАЗАРИЙ МАЪЛУМОТЛАР	21
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	62
V. ГЛОССАРИЙ	62
VI. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	64

I. ИШЧИ ДАСТУР

КИРИШ

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 22 февралдаги “Социологик тадқиқотлар ўтказишни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5667-сонли Фармонида жамият ҳаётининг фундаментал соҳаларидаги мавжуд вазиятни таҳлил қилиш, илғор хорижий ҳамда маҳаллий методологик тадқиқотлар асосида илмий твсиялар ишлаб чиқиш, бунда комплекс социологик тадқиқотларнинг сифат жиҳатдан мутлақо янги инновацион услуб ва воситаларини шакллантириш вазифалари белгиланган.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 майдаги “Олий ўқув юртдан кейинги таълим тизимини янада

такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 304-сонли Қарорида олий ўқув юртидан кейинги таълимга қўйилган талаблар, шунингдек халқаро стандартларни ҳисобга олган ҳолда олий таълим юртлари профессор-ўқитувчиларининг малакасини ошириш қоидалари белгиланган.

Юқорида келтирилган муҳим меъёрий ҳужжатларда қайд этилган вазифалар бугунги кунда социология фанининг долзарб вазифаларига ҳам оид бўлиб, жамият ривожининг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ва интеллектуал омиллари, ижтимоий тизимлар тузилмаси, социал ўзгаришлар ва жараёнларни ижтимоий фанлар, хусусан социологик таълимотлар ва илғор инновацион тажрибалар асосида тадқиқ этишни талаб этади. Бу эса ўз навбатида ушбу фан тармоғининг назарияси, тарихи, шунингдек тармоқлар йўналишидаги социологик тадқиқотларга бўлган эҳтиёжни янада орттирмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимиздаги бир қатор ОТМ да социология предметининг ўқитилаётганлиги, бир неча олий ўқув юртларида социология бўлимларининг фаолият олиб бораётганлигидан келиб чиқсак, масаланинг муҳимлиги янада ойдинлашади. Зеро, социология бўйича илмий-академик ва илмий-педагог кадрларни тайёрланиши мавжуд ижтимоий муаммоларни илмий асосланган тавсиялар асосида ўрганиш, прогнозлаш, режалаштириш ва лойиҳалаштириш имкониятларини оширади. Шу маънода юқори малакали илмий-педагог кадрлар базасини ошириш имкониятларини юзага келтирмоқда.

Шу маънода социологик таълим тизими самарадорлигини ошириш, мазкур соҳада фаолият юритаётган педагогларни замонавий билим ҳамда амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, замонавий хорижий тажрибаларни ўрганиш ва таълим амалиётига тадбиқ этиш бугунги куннинг долзарб вазифасидир. “Замонавий социологик назария ва методологиялар” модули айнан мана шу йўналишдаги масалаларни ҳал этишга қаратилган.

Бугунги кунда мамлакатимизда олий таълим сифатини ошириш, унга инновацион ёндашувни жорий этиш, ўқув жараёнини замонавий педагогик технологиялар асосида такомиллаштириш ҳамда халқаро стандартлар талабларига жавоб берадиган малакали кадрлар тайёрлаш, қайтатайёрлаш ва

малакасини ошириш долзарб аҳамият касб этмоқда. Ўз навбатида ижтимоий фанлар, хусусан олий таълим тизимида социология фанларини ўқитишни тубдан яхшилаш алоҳида ёндашувни талаб этади.

Замонавий социологик назария ва методологиялар курси олий таълимнинг бакалавриат йўналишида ўқитиладиган гуманитар фанлар туркумига киради ва “Социология” фани таркибида ўқитилади. Айниқса, замонавий назарий социология муаммоларини тадқиқ этишга сезиларли ҳисса қўшган йирик социолог олимлар, уларнинг методологик ёндашувларини ўрганиш муҳимдир. Айнан социология фанининг улар томонидан тадқиқ қилинган муҳим муаммолари, хусусан, замонавий жамиятнинг стратификация муаммолари, жамиятнинг ижтимоий тузилиши, социал ҳаракат ва ўзгаришлар тенденциялари, қолаверса умуман замонавий социологик билим, замонавий социологиянинг муаммолар макони ва динамикаси, глобаллашув даврида ахборотлашган жамиятнинг янгиланган назариясини баён этувчи назариялар ва методологияни ўқитиш зарурияти ошмоқда. Бу айниқса ўзининг ривожидан янги даврни бошдан кечираётган Ўзбекистон жамияти учун аҳамиятлидир.

“Замонавий социологик назария ва методологиялар” модули бўйича дастурда фаннинг глобал муаммолари, бугунги кунда ижтимоий фанларда эришилган энг сўнги илмий маълумот асосида жамиятнинг бугунги кундаги ҳолатини тўлароқ акс эттирувчи методологик таълимотларга алоҳида ўрин ажратилган, шунингдек унда тизимлилик ва тарихийлик ёндашувлари базасида муаммони нафақат назарий таҳлил этиш нуқтаи назаридан, балки фактик материалларга таянган ҳолда баён қилишга эътибор қаратилгандир.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнинг мақсади: педагог кадрларни социология фанининг классик, ноклассик ва неоклассик парадигмалари билан бир қаторда ҳаракатдаги жамият моделлари ҳақидаги назарий-методологик билимларини янада кенгайтириш ва мустаҳкамлаш, социология фани бўйича назарий ва эмпирик қарашлар

уйғунлиги асосида ўқитишнинг замонавий усулларида самарали фойдаланишга доир амалий тавсияларни беришдан иборат.

Модулнинг вазифалари:

- “Социология” йўналишида педагог кадрларнинг назарий ва касбий билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш;
- педагогларнинг тизимли фикрлаш ва ижодий-инновацион фаоллик даражасини ошириш;
- социологияни ўқитишнинг муаммоли ва инновацион технологиялари тажрибаларини ўзлаштиришга ёрдамлашиш;
- “Социология” йўналишида ўз устида ишлаш, қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларини амалиёт ва ишлаб чиқаришдаги инновациялар билан ўзаро интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Модулни ўзлаштириш якунида тингловчилар куйидаги янги билим, кўникма, малака ва компетенцияларга эга бўлишлари лозим:

Тингловчи:

- жамиятнинг социал тизим (социум) сифатидаги шаклланиши, функционал мавжудлиги ва ўзгариши меъёрларини;
- жамиятнинг социал структураси ва социал тизимларини;
- ижтимоий меъёрларнинг ўзгариш тенденцияларини;
- социал маконда урбанизация ва ахборотлашган жамият моделлари;
- замонавий социологик тадқиқотлар методикаси ва техникасини;
- “социологик тадқиқот” тушунчаси, социологик билиш тизимида унинг функцияларини;
- тараққиёт тизимида ижтимоий хизмат: назарий-методологик асосларини;
- ижтимоий хизмат кўрсатишни такомиллаштиришнинг концептуал жиҳатларини;

- ижтимоий хизмат концептининг ижтимоий тавсифини *билиши* керак.

Тингловчи:

- АҚШ, Европа, Канада, Россия, Хитой, Япония ва Марказий Осиё социология фани ривождаги устувор масалалар ва замонавий назарий-методологик концепцияларини таҳлил этиш;

- социологик тадқиқот жараёни билан боғлиқ асосий тушунчалар, социологик тадқиқот натижаларини амалиётга қўллашга доир, шунингдек тадқиқот методологияси ва методини аниқлаш, уларнинг ўхшашлиги ва фарқли жиҳатларини ажрата олиш;

- ижтимоий муносабатларнинг социал жиҳатларини тадбиқ этиш;

- интернет кибермаконида мувозанатсизликни мувозанатлаш;

- интернет кибермаконида ахборот олиш маданияти, унинг асосий восита ва турларини социологик таҳлил қилиш *кўникмаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- ташкилот, муассаса ва идораларда социологик тадқиқ қилинган статистик маълумотлардан илмий-педагогик фаолиятда фойдаланиш;

- социология фанида ижтимоий меъёр, хулқ-атвор меъёрлари ва девиантлик ҳолатларининг намоён бўлишига доир, миграция жараёнларининг кечиши, ҳолати ва истиқболига доир прогностик тасаввур қила олиш;

- маълумотлар йиғиш методларини умумий таснифи ва турлари тўғрисида, шунингдек ҳужжатлар, бирламчи маълумотлар таҳлилини амалга ошира олиш;

- инсон манфаатларини таъминлашда ижтимоий хизмат кўрсатишнинг аҳамияти, ижтимоий хизматнинг маданий жиҳатлари ва ўзига хосликлари, ижтимоий хизмат кўрсатишнинг институционаллашуви, ижтимоий хизмат парадигмалари ва улардан самарали фойдаланиш;

- маълумотларни компьютерда қайта ишлаш ва таҳлил қилишнинг янги усулларини оптималлаштириш *малакаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- замонавий социологиянинг махсус ва тармоқ йўналишлари асосий категориялари, назарий ва амалий соҳаларда эришган ютуқлари, муаммолари ва уларнинг ривожланиш истиқболларини белгилаш ва таҳлил қилиш;
- социологик тадқиқот натижаларидан давлат ва жамият манфаати ривожда фойдаланиш, социологнинг ахлоқ Кодексидан келиб чиқиб маълумотларни ижобий мақсадларга йўналтириб лойиҳалаш;
- замонавий социология фанининг назарий ва амалий ютуқларини илмий ижодкорликка йўналтириб лойиҳалаш;
- ижтимоий жараёнларни моделлаштириш ва башорат қилиш;
- ижтимоий соҳада қўлланиладиган илмий ёндашувларни ижтимоий ҳаётга тадбиқ этиш;
- ахборотлашган жамият тўғрисида илгари сурилган концептуал ғоялар ва уларнинг истиқболи тўғрисидаги қарашларни таҳлил эта олиш;
- социология фанидаги долзарб муаммоларни аниқлаш ва ечимини топиш;
- назарий-методологик билимларни қўллаган ҳолда давлат буюртмасига оид муаммовий масалаларни ечишга оид тадқиқотларни бажариш *компетентцияларига* эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

Амалий машғулотларда тингловчилар ўқув модуллари доирасидаги ижодий топшириқлар, кейслар, ўқув лойиҳалари, технологик жараёнлар билан боғлиқ вазиятли масалалар асосида амалий ишларни бажарадилар.

Амалий машғулотлар замонавий таълим услублари ва инновацион технологияларга асосланган ҳолда ўтказилади. Бундан ташқари, мустақил ҳолда ўқув ва илмий адабиётлардан, электрон ресурслардан, тарқатма материаллардан фойдаланиш тавсия этилади.

Модулни ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Замонавий социологик назария ва методологиялар” модули ўқув режадаги “Педагогнинг касбий профессионаллигини ошириш” ва мутахассислик фанлари блокадаги барча ўқув модуллари билан узвий боғланган.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар социология фанининг назарий ва методологик асосларини, шунингдек, жамият ривожини ва ўзгаришлари борасидаги энг янги назарий ғоялар ва амалий натижаларга асосланган хулосалар чиқариш, социологик тадқиқотлар маълумотларидан амалий фойдаланиш методларини қўллаш бўйича касбий компетентликка эга бўладилар.

“Замонавий социологик назария ва методологиялар” модули бўйича соатлар тақсимооти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкларини, соат					Мустақил таълим
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкларини				
			Жами	жумладан			
				Назарий	Амалий		
1.	Замонавий социологияда назария ва методология муаммолари: тарихийлик ва тизимлилик	4	4	2	2		
2.	Замонавий социологик назариялардаги асосий тушунчалар: социум, социал структура; социал ҳаракат; социал алоқалар (Э. Гидденс талқини)	4	4	2	2	2	
3.	Жамият социология предмети сифатида (социологияда жамият таҳлили (П.Штомпка талқини)	4	4	2	2		

4.	Социологияда эмпирик тадқиқот методлари	4	4	2	2	2	
5.	Социологик назария ва методологиялар истиқболлари	4	4	2	2		
	Жами: 24 соат	24	24	10	10	4	

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Замонавий социологияда назария ва методология

муаммолари: тарихийлик ва тизимлилик (2-соат).

1. Социологияда парадигмалар алмашинуви. Социология ривожининг дастлабки босқичидан (О.Конт, Э.Дюркгейм, К.Маркс, М.Вебер) замонавий социологияга (Э.Гидденс, П.Штомпка ва б.).
2. Социологияда “Инсон жамияти тарихи” тушунчаси: асосий қарашлар
3. *Социум: тузилиши ва динамикаси.*

2-мавзу: Замонавий социологик назариялардаги асосий тушунчалар: социум, социал структура; социал ҳаракат; социал алоқалар (Э.Гидденс талқини) (2-соат).

1. Социал структура ва унинг таркибий элементлари (социал институтлар, ҳокимият структураси ва б.).
2. Социал ҳаракат ва унинг асосий шакллари (урбанизация, социал мобиллик, социал ҳаракатлар (революциялар), социал ўзгаришлар, глобализация.
3. *Социал алоқалар (шахс ва социализация, маданият ва жамият, социал ўзаро ҳаракатлар ва кундалик ҳаёт, конформлик ва девиантлик, гендер ва оила) социологиянинг муҳим тушунчаси сифатида.*
4. *Конфликт ва консенсус жамият мавжудлигининг реаллиги сифатида.*

3-мавзу: Жамият социология предмети сифатида (социологияда жамият таҳлили (П.Штомпка талқини) (2-соат).

1. Инсон фаоллиги социал контекст сифатида. Социал бирликлар.
2. Маданият, қадриятлар-норматив, глобализацияизим, ижтимоий фикр – жамият ҳаётининг детерминантлари сифатида.
3. Социал стратификация Э.Гидденс ва П.Штомпка талқинида: қиёсий таҳлил.
4. *Жамият функционаллиги (социализация, социал назорат ва институционализация).*
5. *Социал ўзгаришлар (социал вақт, социал инқилоб, глобализация).*

4-мавзу: Социологияда тадқиқот методлари (2-соат).

1. Социологияда тадқиқот стратегияси ва умумий методология муаммоси.
2. Асосий тадқиқот методлари (дала тадқиқотлари, сўровлар, танлаш, ҳужжатли тадқиқот, экспериментлар).
3. *Тадқиқотнинг бошқа турлари: интервью, кундалиқлар, интервью, суҳбат таҳлили ва б.*
4. *Тадқиқот натижалари ва уларнинг талқини.*

5-мавзу: Социологик назария ва методологиялар истиқболлари (2-соат).

1. Социал фаолият мураккаблиги турли назарий ёндашувлар мавжудлигининг табиийлиги.
2. Замонавий социологиянинг асосий назарий ёндашувлари: функционализм, структурализм, символик интеракционизм ва б.
3. *Дунёнинг янги манзараси ва уни изоҳлашда социологиянинг ўрни.*

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-амалий машғулот. Замонавий социологияда назария ва методология муаммолари: тарихийлик ва тизимлилик (2-соат).

2-амалий машғулот. Замонавий социологик назариялардаги асосий тушунчалар: социум, социал структура; социал ҳаракат; социал алоқалар (Э.Гидденс талқини) (2-соат).

3-амалий машғулот. Жамият социология предмети сифатида (социологияда жамият таҳлили (П.Штомпка талқини) (2-соат).

4-амалий машғулот. Социологияда эмпирик тадқиқотлар методлари (2-соат).

5-машғулот. Социологик назария ва методологиялар истиқболлари (2-соат).

КЎЧМА МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

Кўчма машғулот. Замонавий социологик назариялардаги асосий тушунчалар: социум, социал структура; социал ҳаракат; социал алоқалар (Э. Гидденс талқини). Социологияда эмпирик тадқиқот методлари (4 соат). (ЎзМУ, “Социология” кафедраси, “Иштимой фикр” Республика жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази).

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилиятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (кейслар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

1. “Кейс-стади” услуби (Case study method).

«Case study» - инглизча сўзлар бирикмаси бўлиб («case» – аниқ вазият ёки ҳодиса, «study» – ўрганмоқ), унинг маъноси аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишга қаратилган услубни (методни) англатади. Мазкур услуб дастлаб 1921 йилда Гарвард университетида иқтисодий бошқарув фанини ўқитишда қўлланилган. Кейсда очиқ ахборот ёки аниқ воқеа-ҳодисалардан вазият сифатида таҳлил мақсадида фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидаги пунктларни қамраб олади: Ким? (Who?), Қачон? (When?), Қаерда? (Where?), Нима учун? (Why?), Қандай?/ Қанақа? (How?), Нима? (What?).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш Босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	☐ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ☐ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ☐ ахборотни умумлаштириш; ☐ ахборот таҳлили; ☐ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	☐ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ☐ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ☐ асосий муаммоли вазиятни белгилаш

3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	☐ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ☐ муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ☐ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ☐ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	☐ якка ва гуруҳда ишлаш; ☐ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ☐ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ☐ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

Кейс: Муаммо сифатида турли хил жамиятдаги ижтимоий ҳодисалар наъмуналари олинади. Бунда турли жадваллар орқали қиёсий материаллар тайёрланади. Ижтимоий тизим ва жараёнларнинг даврий ўзгариши тенденциялари аниқланади, бунинг сабабларининг умумий жиҳатлари ўрганилади.

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни белгиланг (индивидуал ва кичик гуруҳда).
- Дастурни тўғри ишлаши учун бажариладиган ишлар кетма-кетлигини белгиланг (жуфтликлардаги иш)

2. “Assessment” усули.

Усулнинг мақсади: мазкур усул таълим оловчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали тингловчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Усулни амалга ошириш тартиби: “Assessment”лардан маъруза машғулотларида тингловчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, шунингдек, семинар ва амалий машғулотларда мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, хусусан, ўзини-ўзи баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви

ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, assessment га қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Изоҳ: Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

3. “Тушунчалар таҳлили” усули:

Усулнинг мақсади: мазкур усул тингловчиларни мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташҳис қилиш мақсадида қўлланилади.

Усулни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ҳамда бобга тегишли сўзлар, иборалар ва тушунчалар номи туширилган таркатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳ тартибида);
- тингловчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач, ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намоиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

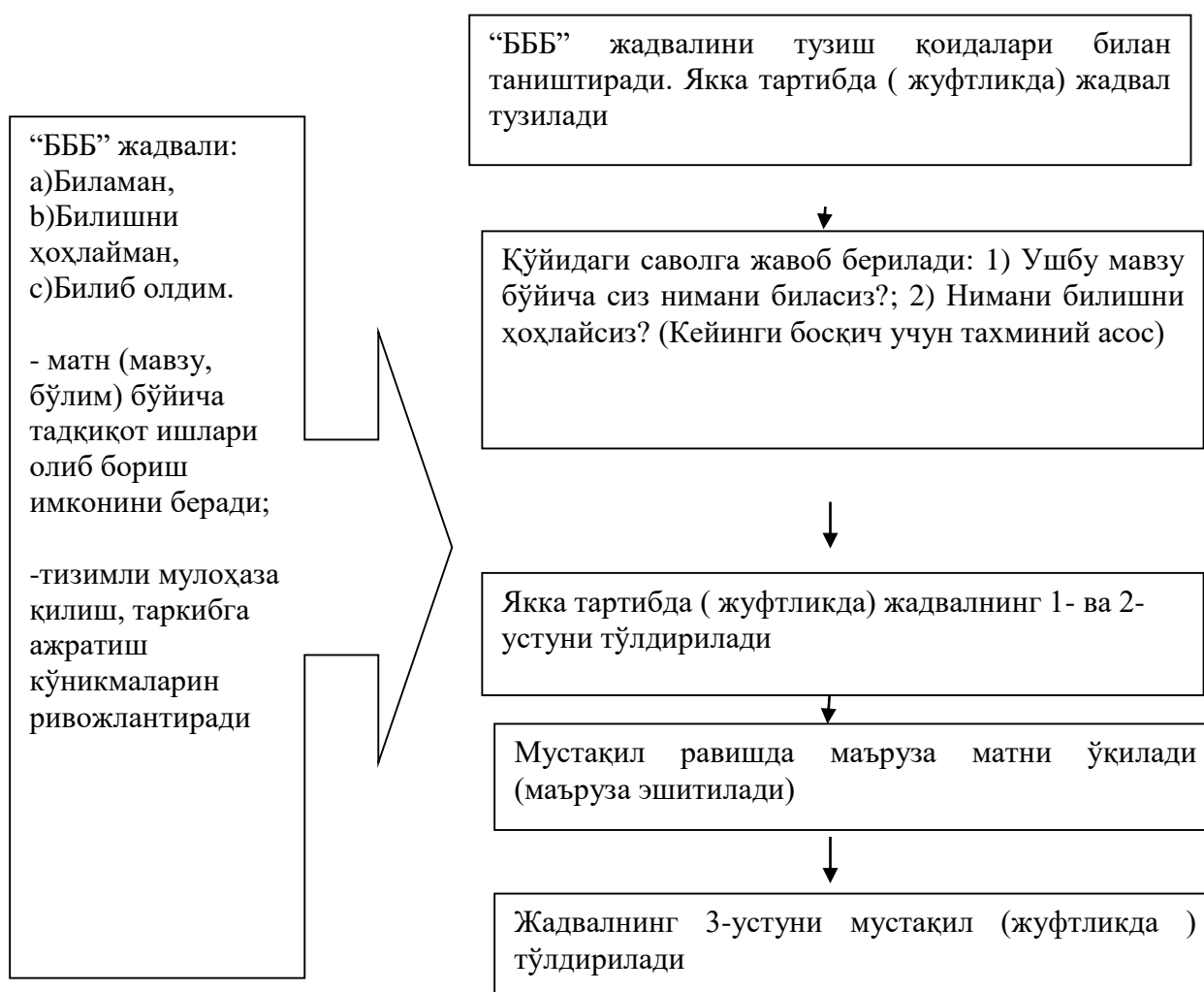
Наъмуна: “Маърузадаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча Маълумот
<i>Социум</i>	<i>Инсонларнинг ўз ҳудудий ва ижтимоий идентиклигини ҳис этиши, маълум ҳудудда яшаши, ягона сиёсий ҳокимият тизимида бўйсунуши билан ифодаланадиган тушунча</i>	
<i>Социал структура</i>	<i>Жамиятнинг табақалашуви ва ижтимоий тuzилиши, унинг миллий-этник ва ҳудудий бирликлари, шунингдек ижтимоий</i>	

	<i>гуруҳлар, сиёсий ташкилотлар, шунингдек ижтимоий институтлар ҳамда ўзгаришларни ўз ичига оловчи комплекс тушунча</i>	
<i>Социал трансформация</i>	<i>Жамиятда ва социал тизимлардаги, унинг базавий тuzилмаларидаги ўзгаришлар жараёнларини ифодаловчи тушунча</i>	
<i>Социал ҳаракат</i>	<i>Ижтимоий ўзгаришларни содир этиши бўйича инсонларнинг йирик гуруҳлари ва бирликларининг фаолиятини англатувчи тушунча</i>	
<i>Социал алоқалар</i>	<i>Жамиятда инсон фаоллиги, шунингдек унинг хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатидан тортиб ижтимоий ҳаракатлар, ўзаро муносабатлар, ижтимоий ташкилотлараро боғлиқликлар ҳамда жамият ижтимоий тuzлмасидаги оммавий ва социал алоқаларгача бўлган кенг кўламли жараёнларни ифодаловчи тушунча</i>	
<i>Социал стратификация</i>	<i>Жамият ҳаётида инсонларнинг ижтимоий жиҳатдан табақалашуви, уларнинг даромад, моддий неъматлар, бойлик ва ҳокимиятга нисбатан турли мавқени эгаллашлари ҳамда турли хил ҳаёт даражаси, сифати ва тарзига эга бўлишларини ифодаловчи тушунча</i>	
<i>Социал гуруҳлар</i>	<i>Индивидларнинг кичик ассоциациялардан тортиб йирик ташкилотлар ва жамият даражасигача бўлган улкан жабҳаларда бир-бирлари билан тизимли тарзда ўзаро</i>	

	<i>хатти-ҳаракатлар ва муносабатларда бўлувчи гуруҳларини англаувчи тушунча</i>	
<i>Социал институтлар</i>	<i>У ёки бу жамият аъзоларининг катта қисми амалга оширувчи, мавжуд меъёрлар ва қадриятлар, шунингдек санкциялар ва таъқиқлар, хулқ-атвор ва хатти-ҳаракатларнинг услубларини ўзига қамраб олувчи ва шу маънода жамият асосини ташиқил этувчи фаолият турларини ифодаловчи тушунча</i>	

«БББ» техникаси

<i>№</i>	<i>Мавзу саволлари</i>	<i>Биламан</i>	<i>Билишни хоҳламан</i>	<i>Билиб олдим</i>
1	2	3	4	5
1.	Жамият социум сифатида			
2.	Жамиятнинг ижтимоий структураси			
3.	Ижтимоий жараёнлар трансформацияси			
4.	Ижтимоий институтлар ривож			
5.	Жамият ҳаёти соҳалари тушунчаси			

«БББ» техникасининг қоидаси

1. “Инсерт” техникасидан фойдаланилган ҳолда маттни ўқиб чиқинг.
2. Олинган маълумотларни индивидуал соҳаларга ажратинг. Қалам билан қўйилган белгилар асосида «БББ» жадвалини тўлдириг.

“Инсерт” техникаси қоидаси:

1. Маттни ўқиб чиқинг.
2. Олинган маълумотларни диққат билан ўрганиб, соҳаларга ажратинг. Қалам билан ҳар бир қаторга қуйидаги белгиларни қўйиб чиқинг:
 - V – биламан;
 - + – янги маълумот;
 - – билганларимга зид;
 - ? – мени ўйлантиради

«БББ» жадвали

III. НАЗАРИЙ МАЪЛУМОТЛАР

1-мавзу: ЗАМОНАВИЙ СОЦИОЛОГИЯДА НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ МУАММОЛАРИ: ТАРИХИЙЛИК ВА ТИЗИМЛИЛИК

Режа:

1. Социологияда парадигмалар алмашинуви
2. Социологияда “Инсон жамияти тарихи” тушунчаси
3. Социум: тузилиши ва динамикаси

Таянч иборалар: *Фанлар таснифи, ижтимоий фанлар, социология, парадигма, инсон, жамият, ижтимоий тузум, инсоният тарихи*

1.1. Маълумки, инсоният тарихида фанлар атроф борликни (инсонни, табиатни, жамиятни, инсон тафакқурини) билиш ва у олинган билимлардан фойдаланиш жараёнида муттасил ривожланиб ва мураккаб тизимлар сифатида такомиллашиб борган. Умуман олганда, объектив, яъни инсон тафакқуридан ташқарида мавжуд бўлган реалликнинг уч асосий соҳаси мавжуд, булар: а) табиат, б) жамият ва с) руҳий ҳодисалар. Шунга мос тарзда фанларни шартли равишда ва нисбий маънода **табиий** (физика, кимё, биология ва ҳ.к.), **ижтимоий** (социология, иқтисод, тарих ва ҳ.к.) ва **гуманитар** (психология, этика, лингвистика ва ҳ.к.) фанларга ажратиш мумкин. XX асрнинг 50 – йилларидан бошлаб, хусусан космонавтиканинг тез ривожланиши, айниқса Юрий Гагариннинг 1961 йилдаги космосга парвозидан бошланган илмий-техник инқилоб, кейинчалик ахборот-коммуникация технологияларининг мисли кўрилмаган ривож оқибатида XXI аср бошларига келиб фан тараққиёти сифат жиҳатидан мутлақ янги босқичга кўтарилди. Бу улкан ўзгаришлар техника ва технологияларга оид фанларнинг (кибернетика, космонавтика, информатика ва б.) **техник** фанлар даврини бошлаб берди.

Ижтимоий фанлар ҳам ўз навбатида мураккаб тараққиётни босиб ўтган. Социология ижтимоий фанлар ва умуман фанлар тизимида алоҳида ўринга эга.

Фикримизча, социология ўзининг объектига (ўрганиш соҳасига) ва предметига (ўз соҳасини ўрганиш инструментирийсига) кўра учта муҳим кўламга эга: 1) инсон жамиятини унинг тотал миқёсида ўрганиш; 2) жамиятни махсус социологик тадқиқотлар (эмпирика, прогностика ва б.) ёрдамида позитив тадқиқ этиш; 3) жамиятнинг энг асосий “атоми” бўлган инсонни (одам, индивид, шахс), унинг структурасини ва ҳаракатлари тузилмаларини комплекс таҳлил қилиш.

Огюст Конт (1798-1857) ва Спенсер (1820-1903) таълимотида жамият тизим сифатидаги социум эканлиги илк бор ўзининг илмий таҳлилини топган эди. Хусусан, О.Конт ўзининг кўп жилдлик “Позитив фалсафа курси” илмий асарининг 3-жилдида умумий социологиянинг предмети асослашга ҳаракат қилган. Хусусан, структура-функционал ёндашув асосида жамиятнинг тизимлилик хусусияти, унинг асосий параметрлари очиб берилган, умуман жамиятни тизим сифатида англаш ва ўрганиш анъаналарига асос солинган. Контнинг фанлар классификацияси “*математика – астрономия – физика – химия – биология – социология*” кўринишида бўлган.

Кейинчалик социология классиклари бу фаннинг предмети аниқлаш борасида ўз таърифларини келтирганлар:

I. Г Спенсер талқинига кўра, социологиянинг предмети бўлиб одамлар ўзаро ҳаракатларининг маҳсули сифатидаги социал гуруҳнинг функциялари ҳисобланади.

II. Макс Вебер социологияни социал хулқ-атвор ва хатти-ҳаракат моҳиятини тушуниш билан боғлиқ ҳолда талқин қилган. Унинг фикрича, бундай хулқ-атвор ва хатти-ҳаракат фақат шу вазиятда мавжудки, бунда инсонлар хатти-ҳаракатлари орасида ўзаро руҳий алоқа бўлади, яъни ҳаракат қилаётган индивидлардан бири бошқа ҳаракатдаги индивид хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатининг “субъектив маъносини” (сабабларини) тушунади ва ўз ҳаракатини шу асога куради (“Тушунувчан социология” ғояси).

III. Г.Зиммел (1858 - 1918) таъкидлайдики, “социология инсонларни уюштириш шакллари ҳақидаги фан.

IV. П.Сорокин (1889 - 1968) ўз навбатида социологияни синфлар, социал ҳодисаларнинг ва улар ўртасидаги муносабатларнинг умумий характеристикалари ҳақидаги фан деб ҳисоблаган.

V. Э. Дюркгейм (1858 - 1917) социологияни аввал “*социал фактлар (“нарсалар” маъносида)* ҳақидаги фан деб талқин қилган бўлса, кейинчалик социология *социал гуруҳларни* ўрганувчи фан деб тушунтирган (унинг фикрича, социал гуруҳлар аъзолари алоҳида ҳолатда (изоляция шароитида) бир хил тарзда: а) ҳиссиётларни бошдан кечирсалар; б) фикр қилсалар ва в) ҳаракат қилсалар, социал гуруҳлар вазиятида бошқача фаолиятда бўладилар). Шундан келиб чиққан ҳолда у социологияни *социал институтлар, уларнинг келиб чиқиши ва амал қилиши ҳақидаги* фан деб тушунтиради.

VI. Т. Парсонс (1902 - 1979) “социология – социал тизимларни ўрганувчи фандир” деб ҳисоблайди.

VII. Ж. Ландберг (1865 - 1966) социологияни одамларнинг социал хулқатвори ва ҳатти-аракатлари ҳақидаги фан деб талқин этади.

VIII. Э.Богардус фикрича, “социология социал гуруҳлар ҳақидаги фандир”.

IX. Бир қатор замонавий социологларнинг фикрига кўра эса, социология – турли ижтимоий ҳодисалар турларининг ўртасидаги алоқалар қонуниятлар ҳақидаги умумий социал фандир¹.

1.2. Жамиятнинг ижтимоий воқелик сифатидаги асосий хусусияти – бу унинг тизимлилигидир. Қуйида биз унинг моҳиятини кўриб чиқамиз.

¹ Қаранг: Маркович Д.Ж. Общая социология: Учебник. Изд. 3-е перераб. И доп. / Пер. с сербского. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – С. 41 – 48.

Тизим (қадимги юнонча σύστημα "яхлит; қисмлардан ташкил топган") - маълум бир бутунликни, бирликни ташкил этувчи, ўзаро алоқадорликда бўлган қисмлар (элементлар) тўпламини англатувчи тушунчадир².

"Тизим" атамасидан фойдаланиш зарурати мураккаб, моҳиятан бирданига англаш мушкул бўлган, лекин, шу билан бирга яхлит ҳодисаларни таъкидлаш учун ишлатилади. Шу билан бирга, тизим концепцияси шунчаки тўпламни эмас, мураккаб тартиблилик, яхлитлик ва доимий ривожланишни ифодалайди. Бу тушунчанинг чуқур мазмуни, гармонияси ва ўзига хос эстетикаси шундаки, у кўпчилик элементларни яхлитликка уйғунлаштиради (табиатга чуқурроқ назар солишнинг ўзи етарлидир.).

Кундалик амалиётда "тизим" сўзи турли маъноларда ишлатилиши мумкин, булар қуйидагилардир³:

- *назария* маъносида, масалан, Афлотуннинг фалсафий тизими;
- *фанда таснифлашда*, масалан, Дмитрий Менделеевнинг кимёвий элементларнинг даврий тизими;
- *амалий фаолият услуби* сифатида, масалан, театр санъатида Станиславский тизими;
- *ақлий фаолиятни ташкил этиш усули* сифатида, масалан, математикадаги санок тизими;
- *табиат, коинотдаги объектлар мажмуаси*, масалан, Қуёш тизими;
- жамиятнинг баъзи хусусият ва соҳалари*, масалан, социумнинг сиёсий тизими, иқтисодий тизими ва б.

Ижтимоий тизим ва жараёнлар социологияси учун фундаментал аҳамиятга эга бўлган яна бир муҳим жиҳатга тўхталайлик. Гап шундаки, "тизим" тушунчаси жамиятни яхлит социал реаллик сифатида англаш ва уни шу позициядан туриб тадқиқ этишнинг илмий моделига эга бўлиш имконини беради. Бунда ушбу тушунчадан нафақат объектив мавжуд ҳодисаларни

²Қаранг: Большой Российский энциклопедический словарь. – М.: БРЭ. – 2003. – С. 1437.

³ Қаранг: Батоврин В.К. Толковый словарь по системной и программной инженерии. – М.: ДМК Пресс. - 2012. – С.280.

белгилаш учун, балки жамият ҳаётига ва унинг муҳим ҳаётӣ соҳаларига оид ҳодисаларни ўрганиш ва таҳлил қилишнинг субъектив модели сифатида ҳам қараш зарур.

Юқорида таъкидланган икки жиҳат социал тизимнинг юксак шакли бўлган жамиятга ҳам хосдир. Умуман олганда, тизимлар ҳақидаги фанлар, шунингдек тизимли фанлар – астрономия, физика, биология қаторида социология ҳам (шу ўринда Огюст Контнинг фанлар танифини эслаш ўринлидир) тизим категориясини ўзининг энг муҳим тушунчаси сифатида қабул қилади. Бунда тизим нафақат ўзаро алоқадорликда ва ҳаракатда бўлган қисмларнинг (компонентларнинг) мажмуаси (комплекси), нафақат бир томондан бир-бирига нисбатан, иккинчи томондан бошқа ташқи тизимлар, яъни табиий муҳит (табиат) билан муносабатда бўлган элементларнинг яхлитлиги деб қабул қилиниши керак. Яна бир муҳим воқелик шуки, тизим ўзаро ҳаракатга киришувчи элементларнинг мажмуаси бўлиши билан бирга, маълум бир мақсадларга эришиш учун ташкил этилган таркибий қисмларнинг ўзига хос тўқимаси (комбинацияси) сифатида фаолиятга дахлдордир. Бу айниқса ақл ва тафаккурга эга бўлган мавжудотлар, яъни инсонлар жамияти (социум) учун айниқса хосдир.

Энди тизимлар назарияси вакиллари (Л. фон Берталанфи, Макс Вебер, Т.Парсонс, Мертон ва б.) қарашларидан келиб чиққан ҳолда жамият ва бошқа яхлит тизимларни ташкил этувчи ҳамда тизимнинг амал қилиши ва ривожланишига оид энг асосий тушунчаларга тўхталамиз. Булар қуйидагилардир:

I. Тизим ва унинг тузилишини ифодаловчи тушунчалар:

Элемент – тизимнинг қўйилган мақсад ва белгиланган аниқ вазифалар ижросига эришиш нуқтаи назаридан қисмларга бўлинишининг чегараси.

Компонент (қуйи тизим) - тизимнинг хусусиятларини, хусусан мақсаднинг ҳам бир жиҳатини ўзида акс эттирган, нисбатан мустақил қисми (масалан, жамиятнинг сиёсий тизими).

Алоқа, муносабат – элементлар эркинлиги даражасининг чегараланиши: бунда қисмлар ўз имкониятларига кўра эга бўлган хусусиятлари ва эркинлик

даражаларининг бир қисмини йўқотадилар; шу вақтнинг ўзида тизим яхлитлик сифатида янги хусусиятларга эга бўлади.

Структура (тузилма) – энг муҳим қисмлар ва алоқалар бўлиб, тизимнинг амал қилиши шароитларида кам ўзгаради ва тизим ҳамда унинг асосий хусусиятларининг мавжудлигини таъминлайди. Структура тизимнинг уюшганлигини (ташқиллаштирилганлигини), элементлар ва алоқаларнинг вақт мобайнида барқарорлиги ва тартибланганлигини ифодалайди.

Мақсад – энг мўлжалли интилишлар, фаолиятга ундаш ҳамда якуний натижани назарда тутувчи фаолият.

II. Тизимнинг амал қилиши ва ривожланишини ифодаловчи тушунчалар:

Ҳолат тизимнинг бир зумлик “фотосурат”, “кесилган” ҳолати; тизимнинг маълум вақт мобайнида параметрлари аҳамиятининг қайд этилиши.

Хатти-ҳаракат – тизимнинг бир ҳолатдан иккинчисига ўтишининг маълум ва номаълум қонуниятлари бўлиб, бу қонуниятлар ҳам ташқи муҳит, ҳам тизимнинг ўзининг мақсадларининг ўзаро ҳаракатлари сифатида намоён бўлади.

Ривожланиш, эволюция - тизимнинг вақт мобайнидаги ўзгариши бўлиб, бунда унинг нафақат ҳолати, балки жисмоний табиати, тузилмаси, хулқ-атвори ва ҳатто мақсади ўзгариши мумкин.

Ҳаётий даврийлик (цикл) - тизимнинг ривожланиш жараёнининг босқичлари бўлиб, бунда цикл тизимга эҳтиёж пайдо бўлган пайтдан бошлаб то унинг йўқ бўлиб кетишигача бўлган даврни ўз ичига олади.

1.3. Жамият ижтимоий тизимнинг мураккаб шакли эканлигини таъкидладик. Лекин, уни муракаб ижтимоий тизим сифатида ифодалайдиган энг муҳим умумтизимий хусусиятларини аниқлаш зарур. Кўпчилик мутахассислар фикрича, улар қуйидагилардан иборат:

1) Интегративлик. Жамиятнинг бу хусусияти унинг ўз чегараларидагина яхлитлик касб этишини англатади. Бунда тизим таркибида бўлган элементларнинг ўзаро алоқаларнинг кучи ва аҳамияти мазкур тизимга нисбатан ташқи бўлган тизим ва муҳитдаги элементлар алоқадорлигидан юқори бўлиши

зарур. Шу ҳолатда тизимясовчи ва тизимсақловчи омиллар мавжуд бўлади ва улар интегратив дейилади⁴.

2) Синергиклик, тизимлилик эффекти, яхлитлик. Бу тизимда унинг элементларига хос бўлмаган хусусиятларнинг пайдо бўлганлигини англатади. Бошқача айтганда, бу тизим хусусиятларининг уни ташкил этувчи таркибий қисмлар йиғиндисига қатъиян тенг эмаслигини англатади. Бунда тизимнинг имкониятлари уни ташкил этувчи қисмлар имкониятлари йиғиндисидан устундир, яъни тизимнинг умумий самарадорлиги ёки ишлаши элементларнинг оддий йиғиндисидан афзалдир⁵.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хулосага келиш мумкин: Тизим – биргаликда хатти-ҳаракат ва мазмун ҳосил қиладиган, лекин алоҳида тарзда бунга қодир бўлмаган элементларнинг (қисмларнинг) композициясидир⁶.

3) Иерархиялилик (кўппогоналилик). Бунда тизимнинг ҳар бир элементини ўз навбатида тизим деб ҳисоблаш мумкин; тизимнинг ўзи ҳам у ёки бу суперсистеманинг элементи сифатида қаралиши мумкин. Юқори даражадаги иерархик даража қуйи поғонага таъсир қилади ва аксинча: иерархиянинг бўйсунувчи аъзолари ўзларида мавжуд бўлмаган янги хусусиятларга эга бўладилар (бутуннинг элементларга таъсири). Бу хусусиятларнинг пайдо бўлиши натижасида янги, бошқача “бутуннинг кўриниши” ҳосил бўлади (элементлар хоссаларининг бутунга таъсири)⁷.

Назорат саволлари:

1. Социология назарияси ва тарихидаги асосий парадигмаларни келтиринг
2. Жамиятнинг ижтимоий тизим сифатидаги умумструктуравий хусусиятларини санаб беринг
3. Социум деганда нимани тушунаси?

⁴ Қаранг: ўша жойда

⁵ Қаранг: ўша жойда

⁶ Қаранг: ўша жойда

⁷ Қаранг: ўша жойда

Адабиётлар:

1. Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «четыре четверти», 2013. – 728 с.
2. Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
3. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. Л.Сумм]. – М.: Синдбад, 2020. – 512 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

**2-мавзу: ЗАМОНАВИЙ СОЦИОЛОГИК НАЗАРИЯЛАРДАГИ АСОСИЙ
ТУШУНЧАЛАР: СОЦИУМ, СОЦИАЛ СТРУКТУРА, СОЦИАЛ
ҲАРАКАТ, СОЦИАЛ АЛОҚАЛАР (Э.ГИДДЕНС ТАЛҚИНИ)**

Режа:

1. *Социал структура ва унинг таркибий элементлари (социал институтлар, ҳокимият структураси ва б.)*
2. *Социал ҳаракат ва унинг асосий шакллари (урбанизация, социал мобиллик, социал ҳаракатлар (революциялар), социал ўзгаришлар, глобализация)*
3. *Социал алоқалар (шахс ва социализация, маданият ва жамият, социал ўзаро ҳаракатлар ва кундалик ҳаёт, конформлик ва девиантлик, гендер ва оила) социологиянинг муҳим тушунчаси сифатида*
4. *Конфликт ва консенсус жамият мавжудлигининг реаллиги сифатида*

Таянч иборалар:

Социал структура, элемент, урбанизация, социал мобиллик, миграция, инқилоб, ислоҳот, глобализация, ижтимоийлашув, маданият, гендер, кундалик ҳаёт, конфликт, консенсус

2.1. Тизимлар назарияси ва тизим таҳлили бўйича деярли ҳар концепцияда тизимларни таснифлаш масаласини назарда тутуди, мураккаб тизимларни таснифлашда хилма-хил қарашлар кузатилади. Кўпгина таснифлар асосан ўрганилаётган вазифалар нуқтаи назаридан муҳим бўлган баъзи бир тизим турларини шунчаки санаб ўтишга аҳамият қаратади, бунда тизимларни ажратиш белгиларини (асосларини) танлаш тамойиллари ва таснифнинг тўлиқлиги тўғрисида саволлар қўйилмайди.

Жамиятни ижтимоий тизим сифатида қарар эканмиз, уни бир томондан бошқа тизимларга қиёсан ва бошқа томондан унинг ички кичик тизимлари нуктаи назаридан қиёслашга эътибор қаратишимиз лозим.

Таснифлаш предмет ва тушунчалар (категориал) тамойиллар бўйича амалга оширилади.

Таснифлашнинг предмет принципи ўрганилаётган объект турини (техник, биологик ва б.) ҳисобга олган ҳолда табиат ва жамиятда мавжуд бўлган аниқ тизимларнинг асосий турларини аниқлашдан иборат.

Категорик таснифга кўра тизимлар, моддий жиҳатдан қандай бўлишидан қатъий назар, ҳар қандай тизимларга хос бўлган умумий хусусиятларга кўра бўлинадилар⁸ ва бунда энг кўп тарзда қуйидаги категорик хусусиятлар ҳисобга олинади:

-микдорий жиҳатдан тизимларнинг барча таркибий қисмларини *монокомпонентлар* (битта элемент, битта муносабат) ва *поликомпонентлар* (кўплаб хусусиятлар, кўплаб элементлар, кўплаб муносабатлар) сифатида тавсифлаш мумкин;

-*статик* тизим шу билан белгиланадики, у нисбатан тинч ҳолатда бўлиши мумкин, бунда унинг ҳолати вақт ўтиши мобайнида доимий бўлиб туриши мумкин. *Динамик* тизим ўз ҳолатини вақт мобайнида ўзгартиради;

-*очиқ* тизимлар атроф-муҳит билан модда, энергия ёки ахборот алмашинади. Агар тизимга ҳеч қандай материя, энергия ёки ахборот кирмаса ҳамда чиқмаса, у *ёпиқ* ҳисобланади;

-*детерминациялашган* тизимларнинг хатти-ҳаракатлари уларнинг ҳолати тўғрисидаги маълумотларга асосида олдиндан тушунарли бўлади ва олдиндан айтиб берилиши мумкин. *Эҳтимолли* тизимининг хатти-ҳаракатлари ушбу маълумотлар билан тўлиқ белгиланмайди, шу туфайли тизимнинг у ёки бу ҳолатга ўтиш эҳтимоли ҳақидагина сўз юритиш мумкин;

⁸ Қаранг:

-*гомоген* (бир турдаги) тизимларда (масалан, маълум бир турдаги организмлар популяциясида) элементлар бир турда бўлади, шунинг учун улар бир-бирининг ўрнини боса олади. *Гетероген* (аралаш) тизимлар ўзаро бир-бирининг ўрнини боса олиш хусусиятларига эга бўлмаган турли элементлардан иборатдир;

-*дискрет* тизимлар аниқ ажратилган (манتيкий ёки жисмоний жихатдан) элементлардан ташкил топган деб қаралади; узлуксиз тизимлар қонуниятлар ва жараёнлар нуқтаи назаридан қаралади. Аммо ушбу тушунчалар нисбийдир: маълум бир тизим бир нуқтаи назардан дискрет, бошқасига кўра эса – *узлуксиз* бўлиши мумкин (элементар заррачалар ва нурнинг корпускуляр-тўлқин дуализми бунга мисол бўла олади).

-келиб чиқишига кўра *сунъий, табиий* ва *аралаш* тизимлар фарқланади.

-ташкил бўлиши даражасига кўра *яхши ташкил этилган; ёмон ташкил этилган (тарқоқ)* ва *ривожланаётган (ўзини-ўзи ташкил этувчи)* тизимлар ажратилади;

-тизимларни *содда* ва *мураккаб* тизимларга ажратишда турли ёндашувлар кузатилади. Аммо кўпинча тизимнинг мураккаблигига элементларнинг кўп сонлиги, уларни боғлашнинг турли шаклларга эгаллиги, мақсадларнинг кўплиги, элементлар табиатининг хилма-хиллиги, таркиби ва тузилишининг ўзгарувчанлиги ва ҳ.к. сабаб бўлади⁹.

-моддийлик нуқтаи назаридан тизимлар ҳам *жисмоний*, ҳам *концептуал (функционал)* бўлиши ёки ҳар иккаласининг жамланмаси (комбинацияси) бўлиши мумкин. Жисмоний тизимлар материя ва энергиядан ташкил топган бўлиб, улар ўз ичига ахборотни олиши ва маълум бир хатти-ҳаракатларни ҳам олиши мумкин. Концептуал тизимлар мавҳум мазмунга эга бўлиб, соф маълумотлардан иборат ва хулқ-атвордан кўра маънони намоиш этади¹⁰.

⁹ Қаранг:

¹⁰ Қаранг:

2.2. “Социал” тушунчаси (лот. *socialis* - ижтимоий) кенг ва тор маънода ишлатилади.

Кенг маънода “социал” тушунчаси “ижтимоий” деган маънони англатади, яъни унинг табиат ва бошқа тизимларга эмас, балк жамиятга тегишли эканлигини. Шу маънода “социал” тушунчаси социология ва бошқа ижтимоий фанларда қўлланилади.

Тор маънода “ижтимоий” тушунчаси жамият ҳаётининг бошқа соҳалари - иқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий соҳаларида эмас, балки социал соҳада юз берувчи ижтимоий жараёнларни тавсифлаш учун ишлатилади.

Турли хил ижтимоий ўзгаришларнинг чамбарчас боғлиқлиги “ижтимоий жараёнлар” тушунчасида акс этади, бу ижтимоий ўзгаришларнинг ўзаро боғлиқлиги ва узлуксизлигини назарда тутаяди. Ижтимоий воқеаликнинг жараёнли (процессуаллиги) эканлигига эътиборни қаратиш замонавий социологиянинг муҳим тенденцияларидан биридир. Жамият балки дискрет ижтимоий ўзгаришларни бошидан кечириётган барқарор ҳолатдаги реаллик сифатида эмас, балки жараён, яъни ўзаро таъсирлар майдони сифатида қаралади. П. Штомпка бу ҳақда шундай таъкидлайди: “Онтологик жиҳатдан шунчаки жамият мавжуд эмас ва у ўзгармас ҳолатда мавжуд бўла олмайди. Бутун бир социал реаллик динамикани назарда тутаяди”.

Ижтимоий жараёнлар - бу жамиятдаги турли ижтимоий гуруҳларнинг маълум бир манфаатларини қондириш мақсадида социумда вужудга келган шароитларга таъсир кўрсатишга интилишларидан келиб чиқадиган ўзгаришлардир.

Машҳур рус олими П. Сорокин ижтимоий жараённинг классик таърифини берган: «Жараён деганда ҳар қандай ҳаракат, модификация, трансформация, навбатма-навбат ўрин алмашинишлар ёки “эволюция”,

қисқача қилиб айтганда ўрганилаётган объектнинг маълум вақт давомида, унинг макондаги ҳаракати ёки миқдорий ва сифат хусусиятларидаги ўзгариши бўлсин ҳар қандай ўзгарлар тушунилади»¹¹.

Ижтимоий жараёнлар ижтимоий гуруҳларнинг жамият ҳаётининг турли соҳалардаги манфаатларининг қондирилиши, шунингдек ижтимоий жараёнларидаги иштирокига боғлиқ тарзда қуйидаги турларга бўлинади:

- ижтимоий-иқтисодий жараёнлар;
- ижтимоий-сиёсий жараёнлар;
- ижтимоий-сиёсий жараёнлар;
- демографик жараёнлар;
- комбинациялашган жараёнлар ва б.

Ижтимоий-иқтисодий жараёнлар - бу моҳиятан ижтимоий субъектларнинг иқтисодий тенгсизлиги натижасида келиб чиққан ижтимоий жараёнлардир. Ижтимоий-иқтисодий жараёнлар кишиларнинг кундалик ҳаёти муаммоларига боғлиқлиги туфайли алоҳида аҳамиятга эга. Улар ҳаётни таъминлаш, иш билан таъминлаш, иш ҳақи, ижтимоий кафолатлар каби жараёнларига бўлинади. Хусусан, ҳаётни қўллаб-қувватлаш озиқ-овқат, кийим-кечак, поябзал; уй-жой коммунал хизматлари; уй ва маданий буюмлар билан таъминлаш; тиббий, юридик хизматлар; таълим; қонун ва тартибни таъминлаш; транспорт ва алоқа хизматлари; дам олиш ва бўш вақтни таъминлаш шулар жумласидандир.

Иш билан таъминлаш, иш ҳақи ва пенсиялар одатда кўпчиликка маълум тушунчалардир. Ижтимоий кафолатлар - бу аҳолининг ижтимоий ҳимояланган гуруҳларига: ёлғиз оналар, ногиронлар, қариялар ва

¹¹ Қаранг:

бошқаларга бюджет ва бюджетдан ташқари тўловларни назарда тутадиган шартли тушунча ҳисобланади.

Ижтимоий-сиёсий жараёнлар - бу турли ижтимоий субъектларнинг сиёсий имкониятларини тақсимлаш ва қайта тақсимлаш, уларнинг сиёсий мақомининг ўзгариши билан боғжараёнлардир.

Демографик жараёнлар - бу маълум бир ҳудуддаги аҳолининг кўпайиши ҳамда халқлар, миллатлар, этник гуруҳлар ҳолатининг ўзгаришидир. Бугунги глобаллашув жараёнлари дунёда, давлатларда, минтақаларда миграция жараёнларининг кенг жабҳаларда намоён бўлишига олиб келди. Шунини таъкидлаш зарурки, социал гуруҳларнинг ҳаракатлари демографик мазмундаги жараёнларга таъсир қилганда, улар социологиянинг тадқиқот мавзусига айланади.

Комбинацияланган жараёнлар - бу ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жараёнларнинг хусусиятларини бирлаштирган жараёнлардир. Комбинацияланган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муносабатлар (ИИСМ) сирасига гендер жараёнларни киритиш мумкин.

Гендер жараёнлари одамларнинг ёши ва жинси хусусиятларидан келиб чиқадиган жараёнларга хос бўлиб, бир томондан, уларнинг демографик хусусиятлари билан боғлиқ бўлса, бошқа томондан иқтисодий ва сиёсий муҳитнинг ўзига хос хусусиятлари билан ҳам кўп томонлама муносабатлар билан белгиланади.

2.3. Жамиятдаги социал алоқалар кўп маънода ундаги интеграция дифференциация жараёнлари билан белгиланади. Жамият ҳаётида ижтимоий интеграция ва дифференциация тушунчалари яхлитлик ва хусусийлик мазмунида бўлиб, интеграция жараёнлари кенгроқ миқёсга эгаллиги туфайли, аввало ижтимоий дифференция ҳодисасидан бошлаш мақсадга мувофиқ.

Ижтимоий дифференциация тушунчаси социумнинг бирига нисбатан турли хил ижтимоий ҳолатда бўлган гуруҳларга бўлинишини англатади. Ҳар қандай жамиятга хос бўлган ижтимоий дифференциация социал гуруҳларнинг ўз ижтимоий мақоми ва ҳолатига мос тарзда тузилмани англатади. Айниқса, жамиятнинг ижтимоий стратификациясида буни яққол кўришимиз мумкин.

Маълумки, замонавий жамиятларда стратификация жараёнлари янги ижтимоий қатламларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг силжувчанлиги (мобиллиги) билан ифодаланади. Умумий маънода эса стратификация жараёнларини тадқиқ этиш жамиятдаги қатламларнинг қай даражада шаклланганлиги, бу қатламлардаги ички ва ташқи мобиллик, яъни бир қатламдан бошқа қатламга ўсиб ўтиши, ёки аксинча, пастроқ қатламга тушиб қолиши сингари ижтимоий жараёнларнинг ҳолатини диагностика қилишда муҳим аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга, стратификация жараёнларининг ижтимоий мобиллик, умуман ижтимоий ҳаракатлар билан боғлиқ жихатларини тадқиқ этиш жамиятдаги ҳаракатчан қатламларнинг ҳолатларини билиб олиш имконини беради. Шунингдек, ўз навбатида, стратификация жараёнлари динамикасини ўрганиш орқали жамиятдаги ижтимоий муносабатларнинг тизимли мазмуни ва кўламига нисбатан аниқ ташхис қўйиш мумкин. Шундан келиб чиққан ҳолда, мазкур бобда социал стратификация ҳодисаси, шунингдек, ижтимоий стратификация тизимлари, уларнинг белгилари ва динамикаси, стратификация жараёнларининг жамият ҳаётида акс этиши таҳлил этилган.

Стратификация лотинча “stratum” сўзидан олинган бўлиб, “страта” (“қатлам”) тушунчаси билан ифодаланади. Ижтимоий тузилмасига (структурасига) кўра анъанавий бўлган жамиятларда ижтимоий гуруҳлар горизонтал жойлашади; табақалашган (страталашган) жамиятларда эса, бундан фарқли ўлароқ, муносабатларнинг вертикал йўналиш бўйича амалга ошиши кузатилади. Таққослаш ўрнида шуни келтириб ўтиш жоизки, табиий шароитда ер қобиғининг геологик страталари бир-бирига нисбатан устма-уст жойлашган бўлиб, таг қисмидаги қатлам устки қатламнинг таъсири (босими) остида бўлади, қатламларнинг ўзаро чегаралари эса деярли ўзгармас бўлиб, биридан иккинчисига,

айниқса пастки қатламлардан юқорисига ўтиши кузатилмайди. Жамиятда эса, бундан фарқли равишда, турли ижтимоий қатламлар, гуруҳлар ички ва ўзаро тарзда ҳаракатчан бўлиб, уларнинг жамият ижтимоий иерархиясидаги (поғоналаридаги) жойлашуви ва ўрни, яъни ижтимоий статуси тез-тез ўзгариб туради. Бинобарин, жамият ҳаётидаги мавжуд ижтимоий стратификация жараёнларини табиий ҳодисаларга, хусусан ернинг тузилишидаги геологик қатламларга нисбатан қиёслаш фақат шартли равишда амалга оширилиши мумкин, холос.

Умумий маънода, социал стратификация жамиятнинг турли табақа, қатлам, поғоналарга бўлиниб кетиши жараёнларини англатади. Ушбу тушунчага асосланган назариялар ижтимоий табақаланиш жараёнларининг моҳиятини очиб беришга хизмат қилади. Шунини ҳам алоҳида таъкидлаш зарурки, социал стратификация жараёнларини таҳлил қилган ҳар бир социолог муқаррар равишда ижтимоий табақаланишдан сўнг ижтимоий тенгсизлик муаммосини ҳам ҳал қилишга уринади. Хусусан, Дюркгейм анъаналарига хос бўлган функционализм таълимоти ижтимоий тенгсизликни меҳнат тақсимотидан келтириб чиқарди; унга кўра, меҳнат тақсимотининг механик ва органик шакллари мавжуд бўлиб, биринчисига одамлар орасидаги жисмоний, жинсий ва ёшга оид фарқлар, иккинчисига маълумот олиш, касб эгаллаш жараёнида вужудга келадиган тафовутлар ҳосилдир.

Ҳар қандай жамиятни бир қанча мезонлар асосида турли ижтимоий табақаларга бўлиш мумкин. Шунга мос тарзда ҳар бир даврда муайян ижтимоий тенгсизлик турлари мавжуд бўлади ва қайта тикланиб туради. Шу маънода ижтимоий табақаланишнинг характери ҳамда унинг қарор топиш усули *жамиятнинг стратификацион тизими* деб юритилади. Диссертацияда мавзуга оид адабиётлар таҳлили натижасида таъкидланадики, инсоният тарихига нисбатан стратификация тизимларининг қуйидаги асосий келтирилади: а) каста тизими; б) қулдорлик; с) синфий тизим. Буларнинг айримлари тарихда қолиб кетган, баъзилари ҳозирги замонда ҳам кузатилади.

Социал стратификация жараёнлари ҳодисасига қайтадиган бўлсак, шуниси аниқки, у ҳар қандай жамиятга муайян даражада хос бўлиб, социал маконнинг кўп

ўлчамли ва иерархик тарзда ташкил топишини ифода этади. Ижтимоий муносабатларнинг серқирра ва мураккаб тизимида ҳар бир ижтимоий гуруҳ, қатлам ва табақа маълум бир ўринни эгаллайди, бошқа социал субъектлар билан турли муносабатларга киришади. Бир ижтимоий гуруҳ бошқасидан ўз мол-мулки, даромади, шунингдек, сиёсий ҳокимиятга яқинлиги, умумий маънода ижтимоий нуфузига кўра устун ёки қуйи даражада туради. Шу маънода социал қатлам (страта) шартли гуруҳ бўлиб, унинг социал статуси (мақоми), бошқа гуруҳга қарам бўлиши ёки унга ўз ҳукмини ўтказа олиши маълум бир ижтимоий давр ва макон чегарасида амал қилади.

Ҳозирги давр стратификация жараёнлари ижтимоий тенгсизлик, бир гуруҳнинг бошқасига нисбатан юқори ёки қуйи жойлашиши, айна пайтда бир гуруҳдан бошқасига ўтиши, яъни социал мобиллик жараёнлари асносида намоён бўлмоқда. Демократик, ҳуқуқий давлатларда барча фуқаролар, ижтимоий статуси ва келиб чиқишидан қатъий назар, юридик жиҳатдан тенг ҳуқуқлидирлар. Бирок реал ҳаётда, том маънода барча социал гуруҳлар тенг бўла олмайдилар. Кўпчилик социологлар фикрича, айнан тенгсизлик ҳаракатга келиш, ривожланиш учун рағбат (стимул) бўлиб хизмат қилади. Айтиш мумкинки, инсоният жамиятининг барча босқичлари учун одамларнинг ва ижтимоий қатламларнинг ўзаро тенгсизлиги хосдир.

Турли даврлар мутафаккирлари ижтимоий тенгсизликнинг сабабларини ахтариб, уни баргараф этиш режаларини тузишгани тарихдан маълум. Тенгсизлик бир табаканинг бошқасидан устунлигига сабаб бўлиши, бир синфнинг бошқаси устидан ҳукмронлик ўрнатиши, ҳатто турли табакалар ўртасидаги зиддиятларни келтириб чиқариши билан бирга, рақобатни ҳам туғдиради, бу эса ижтимоий мавқеи жиҳатидан юқорироқ синфга ўтиш учун ҳаракат қилишга рағбат уйғотади. Масаланинг фалсафий томонини эмас, социологик жиҳатини тадқиқ қилиш шуни кўрсатадики, жамият индивидларнинг фаолиятини, интилишини рағбатлантириш, ижтимоий (иқтисодий, сиёсий, маънавий-ахлоқий) юксалишга эришишлари учун ўз аъзоларининг фаоллигини оширишга табиий эҳтиёж сезади. Бунинг учун айрим касб-кор ва фаолият йўналишларига турли имтиёз ва мукофотлар берилади. Социал

стратификация ҳодисаси ва жараёнлари шу каби ижтимоий эҳтиёжлардан келиб чиқади.

Ижтимоий интеграция – социумдаги ижтимоий тизимларнинг ўзаро ҳамкорликка йўналган яқинлашиш жараёнларидир. Бунда нисбатан мустақил бўлган социал субъектлар (индивидлар, социал гуруҳлар) ўртасида зарур алоқалар ўрнатилиши жараёнлари барқарор тус олади.

2.4. Тизимларга нисбатан олдинги мавзулар доирасида келтирилган таснифлаш (классификация) жамиятнинг тизим сифатига хос хусусиятларида ҳам, унинг бир томондан бошқа тизимлар орасидаги (хусусан, супертизимлар) ўрнига, бошқа томондан унинг ўз ички элементлари ўртасидаги алоқадорликларда ўзига хос тарзда намоён бўлади. Гап шундаки, ижтимоий тизим (социум) ҳал этилиши керак бўлган муаммоларнинг хилма-хиллигидан кўра, бундай хилма-хилликни яратишга қодир бўлиши керак. Бошқача қилиб айтганда, жамият тизим сифатида келиб чиқиши мумкин бўлган бузилишларга жавобан ўз ҳолатини ўзгартира олиши керак. Зеро, турли хил бузилишлар мумкин бўлган ҳолатларнинг мос келадиган хилма-хиллигини талаб қилади. Акс ҳолда, бундай тизим ташқи муҳит томонидан илгари сурилган бошқарув вазибаларини бажара олмайди ва самарасиз бўлади. Турли-туманликнинг йўқлиги ушбу тизимни ташкил этувчи қуйи тизимларнинг яхлитлигининг бузганлигини кўрсатиши мумкин.

Ижтимоий жараёнлар ижтимоий гуруҳларнинг жамият ҳаётининг турли соҳалардаги манфаатларининг қондирилиши, шунингдек ижтимоий жараёнларидаги иштирокига боғлиқ тарзда қуйидаги турларга бўлинади:

- ижтимоий-иқтисодий жараёнлар;
- ижтимоий-сиёсий жараёнлар;
- ижтимоий-сиёсий жараёнлар;
- демографик жараёнлар;
- комбинациялашган жараёнлар ва б.

Ижтимоий-иқтисодий жараёнлар - бу моҳиятан ижтимоий субъектларнинг иқтисодий тенгсизлиги натижасида келиб чиққан ижтимоий жараёнлардир. Ижтимоий-иқтисодий жараёнлар кишиларнинг кундалик ҳаёти муаммоларига боғлиқлиги туфайли алоҳида аҳамиятга эга. Улар ҳаётни таъминлаш, иш билан таъминлаш, иш ҳақи, ижтимоий кафолатлар каби жараёнларига бўлинади. Хусусан, ҳаётни қўллаб-қувватлаш озиқ-овқат, кийим-кечак, поябзал; уй-жой коммунал хизматлари; уй ва маданий буюмлар билан таъминлаш; тиббий, юридик хизматлар; таълим; қонун ва тартибни таъминлаш; транспорт ва алоқа хизматлари; дам олиш ва бўш вақтни таъминлаш шулар жумласидандир.

Иш билан таъминлаш, иш ҳақи ва пенсиялар одатда кўпчиликка маълум тушунчалардир. Ижтимоий кафолатлар - бу аҳолининг ижтимоий ҳимояланган гуруҳларига: ёлғиз оналар, ногиронлар, қариялар ва бошқаларга бюджет ва бюджетдан ташқари тўловларни назарда тутадиган шартли тушунча ҳисобланади.

Ижтимоий-сиёсий жараёнлар - бу турли ижтимоий субъектларнинг сиёсий имкониятларини тақсимлаш ва қайта тақсимлаш, уларнинг сиёсий мақомининг ўзгариши билан боғжараёнлардир.

Демографик жараёнлар - бу маълум бир ҳудуддаги аҳолининг кўпайиши ҳамда халқлар, миллатлар, этник гуруҳлар ҳолатининг ўзгаришидир. Бугунги глобаллашув жараёнлари дунёда, давлатларда, минтақаларда миграция жараёнларининг кенг жабҳаларда намоён бўлишига олиб келди. Шунини таъкидлаш зарурки, социал гуруҳларнинг ҳаракатлари демографик мазмундаги жараёнларга таъсир қилганда, улар социологиянинг тадқиқот мавзусига айланади.

Комбинациялашган жараёнлар - бу ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жараёнларнинг хусусиятларини бирлаштирган жараёнлардир.

Комбинацияланган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий муносабатлар (ИИСМ) сирасига гендер жараёнларни киритиш мумкин.

Гендер жараёнлари одамларнинг ёши ва жинси хусусиятларидан келиб чиқадиган жараёнларга хос бўлиб, бир томондан, уларнинг демографик хусусиятлари билан боғлиқ бўлса, бошқа томондан иқтисодий ва сиёсий муҳитнинг ўзига хос хусусиятлари билан ҳам кўп томонлама муносабатлар билан белгиланади.

Назорат саволлари:

1. *Социал структура таҳлили қандай услубга асосланади?*
2. *Социал ҳаракат ҳақидаги асосий кноцепцияларни келтиринг*
3. *Социал алоқалар ва уларнинг турлари ҳақида нимани биласиз?*
4. *Конфликт ва консенсус: қиёсий таҳлилни келтиринг*

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «четыре четверти», 2013. – 728 с.
2. Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
3. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. Л.Сумм]. – М.: Синдбад, 2020. – 512 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

Интернет ресурслари

1. www.lib.socio.msu.ru
2. <http://www.socioline.ru>
3. <http://www.socio.rin.ru>

4. [http: www.sociologos.narod.ru](http://www.sociologos.narod.ru)

3-мавзу: ЖАМИЯТ СОЦИОЛОГИЯ ПРЕДМЕТИ СИФАТИДА (СОЦИОЛОГИЯДА ЖАМИЯТ ТАҲЛИЛИ) (П.ШТОМПКА ТАҚИНИ)

Режа:

- 1. Инсон фаоллиги социал контекст сифатида*
- 2. Социал бирликлар*
- 3. Маданият, қадриятлар, глобализация, ижтимоий фикр жамият ҳаётининг детерминантлари сифатида*
- 4. Социал стратификация Э.Гидденс ва П.Штомпка талқинида: қиёсий таҳлил*
- 5. Жамият функционаллиги (социализация, социал назорат ва институционализация)*
- 6. Социал ўзгаришлар (социал вақт, социал инқилоб, глобализация)*

Таянч иборалар: *Инсон фаоллиги, ижтимоий фаолият, социал хулқ-атвор, социал хатти-ҳаракат, социал алоқалар, конфликт, консенсус*

3.1. Жамият доимий ўзгаришлар гирдобидаги тирик социал борлиқдир. Унинг ушбу социал табиати ижтимоий тизим ўзгаришларининг аниқ траекториялари мавжуд эмаслигини келтириб чиқаради.

Социалликнинг энг кичик заррачаси, “атоми” бўлган индивид ҳаракатларидан бошлаб ижтимоийлашув жараёнлари ижтимоий муносабатлар мураккаблашгани сари институционаллашув жараёнлари билан бойиб боради. Буни “шахслараро муносабатлар - ижтимоий ҳаракатлар” кўринишида олиб қараш мумкин.

Жамиятнинг ўзгарувчанлик моҳияти унинг барқарорликка штиши ва унда институционаллашувнинг аҳамиятини инкор этмайди. Бунда институционаллашув икки муҳим функцияни бажаради: а) жамиятдаги чексиз кўпқиррали инсонлараро алоқалар, шахслараро муносабатлар ва гуруҳлараро ҳаракатлар жараёнларини интеграциялайди; б) жамиятдаги муносабатлар кўламини стабиллаштиради.

Ижтимоий алоқаларда шахслараро ўзаро таъсир. Шахснинг ижтимоий гуруҳлардаги иштироки: ижтимоийлашув жараёни. “Ижтимоийлашув – интеграция – институционаллашув” триадаси жамият ҳаётининг социаллик кўрсаткичи сифатида.

Жамият доимий ўзгаришлар гирдобидаги тирик социал борлиқдир. Унинг ушбу социал табиати ижтимоий тизим ўзгаришларининг аниқ траекториялари мавжуд эмаслигини келтириб чиқаради.

Социалликнинг энг кичик заррачаси, “атоми” бўлган индивид ҳаракатларидан бошлаб ижтимоийлашув жараёнлари ижтимоий муносабатлар мураккаблашгани сари институционаллашув жараёнлари билан бойиб боради. Буни “шахслараро муносабатлар - ижтимоий ҳаракатлар” кўринишида олиб қараш мумкин.

Жамиятнинг ўзгарувчанлик моҳияти унинг барқарорликка штиши ва унда институционаллашувнинг аҳамиятини инкор этмайди. Бунда институционаллашув икки муҳим функцияни бажаради: а) жамиятдаги чексиз кўпқиррали инсонлараро алоқалар, шахслараро муносабатлар ва гуруҳлараро ҳаракатлар жараёнларини интеграциялайди; б) жамиятдаги муносабатлар кўламини стабиллаштиради.

3.2. Жамият ҳаётида нисбатан ўзгармас статик жараёнлар билан бирга кўпқиррали жўшқин динамик жараёнлар алмашилиб туради ва жамият ҳаётига тизимли таъсир доирасини белгилайди. Жамият барқарорлиги ва беқарорлиги кўп жиҳатдан шунга боғлиқ. Шу билан бирга жамият ҳаётини барқарорлаштирувчи омилларга ижтимоий эҳтиёж доимо юқори бўлади.

Жамият барқарорлигини таъминлашда ижтимоий-иқтисодий жараёнлар алоҳида ўрин тутаяди.

Меҳнат ва иқтисодий фаолиятнинг оммавий соҳаси бўлган иқтисодиётда икки хил жараёнлар доимий равишда юз беради, улар табиатига кўра табиий ва ижтимоий турларга бўлинади. *Табиий жараёнлар* инсон томонидан унинг ўзаро таъсири ёки табиат билан алоқаси пайтида моддий ёки интеллектуал маҳсулотларни яратиш учун меҳнат воситалари ёрдамида амалга оширилади.

Ижтимоий жараёнлар ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ бўлган одамлар ўртасидаги муносабатларни тавсифлайди. Иккала жараён ҳам яқин ҳамкорликда амалга оширилади. Бундан ташқари, улар тартибга солиш (режалали, бозор, аралаш) воситалари орқали воситаланадилар. Натижада, маълум бир бошқарув даражасида унинг параметрлари ўзгариши динамикасини тавсифловчи ижтимоий-иқтисодий тизимни яратиш ва ишлаш жараёнлари мажмуи сифатида белгиланган ижтимоий-иқтисодий жараёнлар шаклланади.

Ижтимоий-иқтисодий жараёнлар тасниф асосида ётадиган мезонга қараб турлари ва турлари бўйича таснифланади:

-бошқариладиганлик даражасига кўра – стихияли ва бошқариладиган жараёнлар;

-тарқалиш йўналиши бўйича - ташқи ва ички иқтисодий жараёнлар; улар доирасида халқаро интеграция, кооперация, ҳамкорлик ва б. жараёнлари ривожланиши мумкин;

-жамият ҳаётига таъсир кўлами бўйича - макроиқтисодий, минтақавий, маҳаллий, микроиқтисодий жараёнлар;

-функционал намоён бўлиш тузилиши бўйича - ишлаб чиқариш, меҳнат, ташкилий, технологик, ахборот жараёнлари.

3.3. Иқтисодий ва бошқа ижтимоий тузилмалар ўртасидаги муносабатларнинг барқарорлиги нуқтаи назаридан барқарор ва беқарор ижтимоий-иқтисодий жараёнлар ҳақида гапириш мумкин. Биринчиси, ***ижтимоий-иқтисодий тизимнинг барқарорлиги*** ва фуқароларнинг хулқ-атвори, иқтисодий қарорларни қабул қилиш механизмлари ривожланганлиги билан ажралиб туради. Иккинчиси одатда ***инқироз*** пайтида ижтимоий-иқтисодий вазиятни ўзгартириш зарурати намоёиши сифатида пайдо бўлади.

Жамият ҳаётида ижтимоий интеграция ва дифференциация тушунчалари яхлитлик ва хусусийлик мазмунида бўлиб, интеграция жараёнлари кенгроқ миқёсга эгаллиги туфайли, аввало ижтимоий дифференция ҳодисасидан бошлаш мақсадга мувофиқ.

Ижтимоий дифференциация тушунчаси социумнинг бирига нисбатан турли хил ижтимоий ҳолатда бўлган гуруҳларга бўлинишини англатади. Ҳар қандай жамиятга хос бўлган ижтимоий дифференциация социал гуруҳларнинг ўз ижтимоий мақоми ва ҳолатига мос тарзда тузилмани англатади. Айниқса, жамиятнинг ижтимоий стратификациясида буни яққол кўришимиз мумкин.

Маълумки, замонавий жамиятларда стратификация жараёнлари янги ижтимоий қатламларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг силжувчанлиги (мобиллиги) билан ифодаланади. Умумий маънода эса стратификация жараёнларини тадқиқ этиш жамиятдаги қатламларнинг қай даражада шаклланганлиги, бу қатламлардаги ички ва ташқи мобиллик, яъни бир қатламдан бошқа қатламга ўсиб ўтиши, ёки аксинча, пастроқ қатламга тушиб қолиши сингари ижтимоий жараёнларнинг ҳолатини диагностика қилишда муҳим аҳамиятга эгадир. Шу билан бирга, стратификация жараёнларининг ижтимоий мобиллик, умуман ижтимоий ҳаракатлар билан боғлиқ жиҳатларини тадқиқ этиш жамиятдаги ҳаракатчан қатламларнинг ҳолатларини билиб олиш имконини беради. Шунингдек, ўз навбатида, стратификация жараёнлари динамикасини ўрганиш орқали жамиятдаги ижтимоий муносабатларнинг тизимли мазмуни ва кўламига нисбатан аниқ ташхис қўйиш мумкин. Шундан келиб чиққан ҳолда, мазкур бобда социал стратификация ҳодисаси, шунингдек, ижтимоий стратификация тизимлари, уларнинг белгилари ва динамикаси, стратификация жараёнларининг жамият ҳаётида акс этиши таҳлил этилган.

3.4. Стратификация лотинча “stratum” сўзидан олинган бўлиб, “страта” (“қатлам”) тушунчаси билан ифодаланади. Ижтимоий тузилмасига (структурасига) кўра анъанавий бўлган жамиятларда ижтимоий гуруҳлар горизонтал жойлашади; табақалашган (страталашган) жамиятларда эса, бундан фарқли ўлароқ, муносабатларнинг вертикал йўналиш бўйича амалга ошири кузатилади.

Таққослаш ўрнида шуни келтириб ўтиш жоизки, табиий шароитда ер қобиғининг геологик страталари бир-бирига нисбатан устма-уст жойлашган бўлиб, таг қисмидаги қатлам устки қатламнинг таъсири (босими) остида бўлади, қатламларнинг ўзаро чегаралари эса деярли ўзгармас бўлиб, биридан иккинчисига, айниқса пастки қатламлардан юқорисига ўтиши кузатилмайди. Жамиятда эса, бундан фарқли равишда, турли ижтимоий қатламлар, гуруҳлар ички ва ўзаро тарзда ҳаракатчан бўлиб, уларнинг жамият ижтимоий иерархиясидаги (поғоналаридаги) жойлашуви ва ўрни, яъни ижтимоий статуси тез-тез ўзгариб туради. Бинобарин, жамият ҳаётидаги мавжуд ижтимоий стратификация жараёнларини табиий ҳодисаларга, хусусан ернинг тузилишидаги геологик қатламларга нисбатан қиёслаш фақат шартли равишда амалга оширилиши мумкин, холос.

Умумий маънода, социал стратификация жамиятнинг турли табақа, қатлам, поғоналарга бўлиниб кетиши жараёнларини англатади. Ушбу тушунчага асосланган назариялар ижтимоий табақаланиш жараёнларининг моҳиятини очиб беришга хизмат қилади. Шуни ҳам алоҳида таъкидлаш зарурки, социал стратификация жараёнларини таҳлил қилган ҳар бир социолог муқаррар равишда ижтимоий табақаланишдан сўнг ижтимоий тенгсизлик муаммосини ҳам ҳал қилишга уринади. Хусусан, Дюркгейм анъаналарига хос бўлган функционализм таълимоти ижтимоий тенгсизликни меҳнат тақсимотидан келтириб чиқарди; унга кўра, меҳнат тақсимотининг механик ва органик шакллари мавжуд бўлиб, биринчисига одамлар орасидаги жисмоний, жинсий ва ёшга оид фарқлар, иккинчисига маълумот олиш, касб эгаллаш жараёнида вужудга келадиган тафовутлар хосдир.

Ҳар қандай жамиятни бир қанча мезонлар асосида турли ижтимоий табақаларга бўлиш мумкин. Шунга мос тарзда ҳар бир даврда муайян ижтимоий тенгсизлик турлари мавжуд бўлади ва қайта тикланиб туради. Шу маънода ижтимоий табақаланишнинг характери ҳамда унинг қарор топиш усули *жамиятнинг стратификацион тизими* деб юритилади. Диссертацияда мавзуга оид адабиётлар таҳлили натижасида таъкидланадики, инсоният тарихига нисбатан стратификация тизимларининг қуйидаги асосий келтирилади: а) каста тизими; б)

кулдорлик; с) синфий тизим. Буларнинг айримлари тарихда қолиб кетган, баъзилари ҳозирги замонда ҳам кузатилади.

Социал стратификация жараёнлари ҳодисасига қайтадиган бўлсак, шуниси аниқки, у ҳар қандай жамиятга муайян даражада хос бўлиб, социал маконнинг кўп ўлчамли ва иерархик тарзда ташкил топишини ифода этади. Ижтимоий муносабатларнинг серқирра ва мураккаб тизимида ҳар бир ижтимоий гуруҳ, қатлам ва табақа маълум бир ўринни эгаллайди, бошқа социал субъектлар билан турли муносабатларга киришади. Бир ижтимоий гуруҳ бошқасидан ўз мол-мулки, даромади, шунингдек, сиёсий ҳокимиятга яқинлиги, умумий маънода ижтимоий нуфузига кўра устун ёки қуйи даражада туради. Шу маънода социал қатлам (страта) шартли гуруҳ бўлиб, унинг социал статуси (мақоми), бошқа гуруҳга қарам бўлиши ёки унга ўз ҳукмини ўтказа олиши маълум бир ижтимоий давр ва макон чегарасида амал қилади.

Ҳозирги давр стратификация жараёнлари ижтимоий тенгсизлик, бир гуруҳнинг бошқасига нисбатан юқори ёки қуйи жойлашиши, айти пайтда бир гуруҳдан бошқасига ўтиши, яъни социал мобиллик жараёнлари асносида намоён бўлмоқда. Демократик, ҳуқуқий давлатларда барча фуқаролар, ижтимоий статуси ва келиб чиқишидан қатъий назар, юридик жиҳатдан тенг ҳуқуқлидирлар. Бироқ реал ҳаётда, том маънода барча социал гуруҳлар тенг бўла олмайдилар. Кўпчилик социологлар фикрича, айнан тенгсизлик ҳаракатга келиш, ривожланиш учун рағбат (стимул) бўлиб хизмат қилади. Айтиш мумкинки, инсоният жамиятининг барча босқичлари учун одамларнинг ва ижтимоий қатламларнинг ўзаро тенгсизлиги хосдир.

Турли даврлар мутафаккирлари ижтимоий тенгсизликнинг сабабларини ахтариб, уни баргараф этиш режаларини тузишгани тарихдан маълум. Тенгсизлик бир табаканинг бошқасидан устунлигига сабаб бўлиши, бир синфнинг бошқаси устидан ҳукмронлик ўрнатиши, ҳатто турли табакалар ўртасидаги зиддиятларни келтириб чиқариши билан бирга, рақобатни ҳам туғдиради, бу эса ижтимоий мавқеи жиҳатидан юқорироқ синфга ўтиш учун ҳаракат қилишга рағбат уйғотади. Масаланинг фалсафий томонини эмас, социологик жиҳатини тадқиқ қилиш шуни

кўрсатадики, жамият индивидларнинг фаолиятини, интилишини рағбатлантириш, ижтимоий (иқтисодий, сиёсий, маънавий-ахлоқий) юксалишга эришишлари учун ўз аъзоларининг фаоллигини оширишга табиий эҳтиёж сезади. Бунинг учун айрим касб-кор ва фаолият йўналишларига турли имтиёз ва мукофотлар берилади. Социал стратификация ҳодисаси ва жараёнлари шу каби ижтимоий эҳтиёжлардан келиб чиқади.

Ижтимоий интеграция – социумдаги ижтимоий тизимларнинг ўзаро ҳамкорликка йўналган яқинлашиш жараёнларидир. Бунда нисбатан мустақил бўлган социал субъектлар (индивидлар, социал гуруҳлар) ўртасида зарур алоқалар ўрнатилиши жараёнлари барқарор тус олади.

3.5. Жамият ҳаётида нисбатан ўзгармас статик жараёнлар билан бирга кўпқиррали жўшқин динамик жараёнлар алмашилиб туради ва жамият ҳаётига тизимли таъсир доирасини белгилайди. Жамият барқарорлиги ва беқарорлиги кўп жиҳатдан шунга боғлиқ. Шу билан бирга жамият ҳаётини барқарорлаштирувчи омилларга ижтимоий эҳтиёж доимо юқори бўлади.

3.6. Жамият барқарорлигини таъминлашда ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан бирга *социал ўзгаришлар* ҳам алоҳида ўрин тутаяди.

Меҳнат ва иқтисодий фаолиятнинг оммавий соҳаси бўлган иқтисодиётда икки хил жараёнлар доимий равишда юз беради, улар табиатига кўра табиий ва ижтимоий турларга бўлинади. *Табиий жараёнлар* инсон томонидан унинг ўзаро таъсири ёки табиат билан алоқаси пайтида моддий ёки интеллектуал маҳсулотларни яратиш учун меҳнат воситалари ёрдамида амалга оширилади. *Ижтимоий жараёнлар* ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ бўлган одамлар ўртасидаги муносабатларни тавсифлайди. Иккала жараён ҳам яқин ҳамкорликда амалга оширилади. Бундан ташқари, улар тартибга солиш (режалали, бозор, аралаш) воситалари орқали воситаланадилар. Натижада, маълум бир бошқарув даражасида унинг

параметрлари ўзгариши динамикасини тавсифловчи ижтимоий-иқтисодий тизимни яратиш ва ишлаш жараёнлари мажмуи сифатида белгиланган ижтимоий-иқтисодий жараёнлар шаклланади.

Ижтимоий-иқтисодий жараёнлар тасниф асосида ётадиган мезонга қараб турлари ва турлари бўйича таснифланади:

-бошқариладиганлик даражасига кўра – стихияли ва бошқариладиган жараёнлар;

-тарқалиш йўналиши бўйича - ташқи ва ички иқтисодий жараёнлар; улар доирасида халқаро интеграция, кооперация, ҳамкорлик ва б. жараёнлари ривожланиши мумкин;

-жамият ҳаётига таъсир кўлами бўйича - макроиқтисодий, минтақавий, маҳаллий, микроиқтисодий жараёнлар;

-функционал намоён бўлиш тузилиши бўйича - ишлаб чиқариш, меҳнат, ташкилий, технологик, ахборот жараёнлари.

Иқтисодий ва бошқа ижтимоий тузилмалар ўртасидаги муносабатларнинг барқарорлиги нуқтаи назаридан барқарор ва беқарор ижтимоий-иқтисодий жараёнлар ҳақида гапириш мумкин. Биринчиси, **ижтимоий-иқтисодий тизимнинг барқарорлиги** ва фуқароларнинг хулқ-атвори, иқтисодий қарорларни қабул қилиш механизмлари ривожланганлиги билан ажралиб туради. Иккинчиси одатда **инқироз** пайтида ижтимоий-иқтисодий вазиятни ўзгартириш зарурати намоёиши сифатида пайдо бўлади.

Назорат саволлари

1. Инсон фаоллиги ва ижтимоий фаолиятнинг ўзаро боғлиқлиги нимада?
2. Социал бирликлар қандай вужудга келади ва уларнинг қандай шакллари мавжуд?
3. Социумда маданият ва кадрларнинг ўрнини қисқача таърифланг

4. Ижтимоий табақалашувнинг ҳозирги Ўзбекистондаги асосий тенденциялари нималарда намоён бўлмоқда?
5. Жамият функционалиги нималарда намоён бўлади?
6. Социал ўзгаришларни прогнозлаш мумкинми?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «четыре четверти», 2013. – 728 с.
2. Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
3. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. Л.Сумм]. – М.: Синдбад, 2020. – 512 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

Интернет ресурслари

1. www.lib.socio.msu.ru
2. [http: www.socioline.ru](http://www.socioline.ru)
3. [http: www.socio.rin.ru](http://www.socio.rin.ru)
4. [http: www.sociologos.narod.ru](http://www.sociologos.narod.ru)

4-мавзу: СОЦИОЛОГИЯДА ЭМПИРИК ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ

Режа:

- 1. Социологияда тадқиқот стратегияси ва умумий методологияси муаммоси*
- 2. Асосий тадқиқот методлари (дала тадқиқотлари, сўровлар, танлаш, ҳужжатли тадқиқот, экспериментлар)*
- 3. Тадқиқотнинг бошқа турлари: интервью, кундаликлар, суҳбат таҳлили ва б.*
- 4. Тадқиқот натижалари ва уларнинг талқини*

Таянч иборалар: *Эмпирик тадқиқотлар, тадқиқотлар стратегияси, тадқиқотлар методологияси, дала тадқиқотлари, сўровлар, эксперимент, интервью, суҳбат услуги, тадқиқот натижалари интерпретацияси*

4.1. Социологик тадқиқотлар стратегияси аввало мавжуд жамият ҳолати билан боғлиқ. Шу маънода замонавий ахборотлашган жамиятнинг умумий тавсифига тўхталамиз.

Ахборотлашган жамият шароитида ижтимоий тизимлар ва жараёнлар хусусиятларини ўрганишда амалий тадқиқотларнинг ўрни сезиларлидир. Бугунги кунда ахборотлашган жамият билимларни ва ахборотни ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва узатиш устувор бўлган социум сифатида шаклланишга улгурди. Бу жамият ҳаётида билимлар, ахборотлар ва ахборот технологияларининг роли ва аҳамияти кескин ошиб кетганлиги билан изоҳланади.

Албатта, ахборотлашган тизимлар, яъни телефон, радио, телевидение, анъанавий оммавий ахборот воситалари ҳамда электрон матбуот ахборотлашган жамиятнинг муҳим тизимлари сифатида ўз аҳамиятини сақлаб қолмоқда, аммо Интернет тизими тобора глобал хусусият касб этиб бориши ҳам ҳақиқатга айланди.

Умуман олганда, глобал ахборот маконининг ижтимоий воқелик ва жараёнга айланиши бир қатор муҳим ижтимоий оқибатларга олиб келмоқда:

-инсонларнинг самарали ўзаро ахборот алоқадорлиги таъминланмоёда;

-дунёвий ахборот захираларига дахлдорлик кшлами ошиб бормоқда;

-ахборот махсулотлари ва хизматларига эҳтиёжларнинг қондирилиши кенг кшлам касб этмоқда.

Жаҳонда глобалашув жараёни ва инсон тафаккурига ахборот босимининг кучайиши натижасида замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг тез суръатларда ривожланиши туфайли, инсониятнинг глобал Интернет тармоғига қарамлик даражаси ортиб бормоқда. Шу сабабли, глобал Интернет тармоғи жамиятдаги ижтимоий, иқтисодий қарашларни шакллантиришда, улар ривожланиш жараёнига бевосита таъсир этиш ва ўзгартиришда асосий воситалардан бири бўлиб қолмоқда. Глобал Интернет тармоғининг тобора кенгайиши, инсон фаолиятининг барча соҳаларини қамраб олганлиги ва глобал тармоққа айланиши, мазкур соҳани ХХІ асрда ахборот алмашинувининг асосий воситаси сифатида эътироф этишга асос бўлди. Умуман олганда, социология назариётчиларидан бири Э.Гидденс таъкидлаганидек, “Глобалашув натижасида жаҳонда ахборот тайёрлаш, тарқатиш, қабул қилиш, фойдаланишнинг янги тартиби шаклланди”¹².

Глобал Интернет тармоғи инсонлараро алоқа учун самарали восита эканлиги, унинг инсон фаолиятини жадаллашувига сабаб бўлди, дунёнинг барча мамлакатларида Интернет тармоғида эълон қилинаётган ахборотлардан фойдаланувчилар сонининг ортишига ва Интернет тармоғида сайтларини кенгайтиришга бўлган ижтимоий, иқтисодий эҳтиёжни кескин ортишига, инсоннинг ижтимоий қизиқишларини таъминловчи виртуал ахборот макони сифатида тан олинисига олиб келди. Шунинг учун ҳам глобал тармоқда турли хил, яъни ижтимоий, иқтисодий, сиёсий мазмундаги маълумотларни ўзида жамлаган сайтлар сони ортиб бормоқда. Таъкидлаш лозимки, ушбу сайтларда шахс фаолияти учун зарур бўлган, унинг илмий, касбий, ижтимоий қизиқишлари юксалишини таъминлайдиган ахборотлар мажмуаси мавжуддир. Шунингдек янги тараққиёт босқичи даврида истиқомат қилаётган шахснинг сиёсий, ахлоқий,

¹² Гидденс Э. Социология. Москва, УРСС, 1999, стр.1012.

маънавий маданиятини шакллантирувчи ахборотлар мажмуи ҳам интернет сайтларда ўз ифодасини топган.

Янги ривожланиш босқичи шароитида, глобал Интернет тармоғининг жадал ривожланиб бориши натижасида, унда жойлаштирилган ахборот сайтлар мазмуни ҳам маълум турли йўналишларга гуруҳланиш жараёни кузатилмоқда. Интернет тармоғида жойлаштирилган маълумотларидан асосий фойдаланувчилар ёшлар эканлиги, интернет тизими томонидан тақдим этилаётган тезкор алоқа имкониятлари, ёшлар сайтларини жадаллик билан ривожланишига олиб келмоқда. Бундай коммуникатив имкониятлар ёшларнинг интернет имкониятларига ишончини оширди, ёшларнинг турли малакларда истиқомат қилаётган ҳамкорлари, дўстлари, ҳамкасблари, қариндошлари ва издошлари билан сифатли алоқа воситаси ролини бажарди. Шу билан биргаликда ёшларни муайян қисми Интернет тармоғида ўз вақтларини ўтказиши, уларни баъзи салбий ахборотлар мажмуаси, демократик жамиятнинг ривожланиш тенденцияларига зид бўлган, бузғунчи ғоялар мавжуд бўлган сайтлар таъсирига тушишига сабаб бўлмоқда. Ҳозирги, глобаллашув ва ахборот босими муттасил ошиб бораётган даврда, айрим хориж давлатлар ҳудудида зарарли таъсирга эга бўлган ёшлар фаолиятини тараннум этувчи, уларнинг тожовузкорана, босқинчилик, жиноятчилик, гиёҳвандлик, бузғунчилик мазмундаги ғоясини ташвиқот қилувчи маълумотларга эга бўлган интернет сайтларининг сони ортиб бормоқда. Статистик маълумотларга кўра, ҳозирда Интернет тармоғида маънавий бузуқлик ва турли ғаразли мақсадларни, конституцион тизимга қарши, демократик жамият қуриш талабларини инкор этишни тарғиб қилувчи, тинч осойишта ижтимоий, иқтисодий турмушни бузишга ундовчи ишлар билан шуғулланаётган 7000 дан ортиқ интернет сайтлар фаолият юритмоқда. Сайтлар бўйича статистик ахборотларни тўплайдиган “Liveinternet.ru” сайтининг маълумотларига кўра, Одроклассиники ижтимоий тармоғида Ўзбекистонлик фойдаланувчиларнинг сони 2018 йилнинг биринчи чорагида 707 559 нафар кишини ташкил этган. “2018 Global Digital” ҳисоботи, “We Are Social ва Hootsuite” агентликлари маълумотларига кўра, ҳар ой

Фейсбукда қарийб 1,3 миллион, Инстаграмда 890 000 минг фаол профиллар рўйхатга олинган. Ўтган йил билан таққослаганда, ўзбек “фейсбукчи”лари сони 69%га ошган. Фейсбукдан фойдаланадиган ўзбекларнинг 62% и ушбу тармоққа ўз мобиль телефонлари орқали кирган.

“Similar Web”, сайтидан олинган маълумотларга кўра, Ўзбекистонда “Imo” иловаси, Андроид оператив тизимида юкланган энг машхур илова ҳисобланади. “Telegram” иловаси эса, иккинчи ўринни эгаллайди. Бироқ “Telegram” “Apple” дўконида 2018 йил 6 октябрь иловалар тахтаси-да Инстаграм ва “IMO” дан юқорида, биринчи ўринни эгалаган бўлсада, Ўзбекистондаги “Google Play” дўконида доимо юклаш трендида турибди. “Google” дўкони иловалар тахтасида Инстаграм и Одноклассники етакчилик қилмоқда.¹³

Ўзбекистонда 2018 йилнинг ўн ойи мобайнида 36,9 фоиз интернет фойдаланувчилари интернетда кибер-хужумга учраган. Ушбу кўрсаткич бўйича мамлакат 27-ўринни эгаллайди. Қаттиқ дисклар, USB-флешкалардаги вируслар орқали 69,8 фоиз фойдаланувчиларга хужум уюштирилган.

Улардан ҳимояланиш учун интернет тизимида, миллий ғоя, фуқоралик жамияти мақсади ва мазмунини, янги ривожланиш даврида мамлакатимизда эришилган, ижтимоий турмушда, иқтисодий тараққиётда, ёшлар келажагини таъминловчи ютуқларни тарғиб қилувчи миллий сайтларни шакллантириш, ривожлантириш, уларга ёшларни жалб этиш зарурияти мавжуддир.

Глобаллашув жараёнининг кенгайиши, бозор иқтисодиёти мунособатларининг чуқурлашуви шароитида жамият аъзоларининг Интернет тармоғи сайтларидан ахборот олиш ҳажми ортиб бормоқда. Бундай вазият, интернетда миллий сегментни ривожлантириш, мазмунан бойитиш, уни янада такомиллаштириш учун фаолият юритиш, веб-сайтларни мамлакатимизда олиб борилаётган демократик ислохатлар мазмунига мос суратдаги ахборотлар мажмуаси билан тўлдириш масаласи муҳим эканлигини кўрсатади.

¹³ Ўзбекистонда интернет (инфографика). file:///C:/Users/user/Downloads/Telegram%20Desktop_Uz_Analytics.html

4.2. Маълумки, социолог аҳоли ўртасида қандайдир сўров ўтказадиган топ доирадаги мутахассис эмас, балки социал тафаккурга эга бўлган, жамият ва уни ташкил этувчи ҳар бир социал субъект, яъни алоҳида олинган шахс, социал гуруҳлар ва социум ҳақида чуқур назарий билимларга эга бўлган, одамлар билан ишлаш амалий кўникмаларига эга инсон ва ижтимоий жараёнларни прогноз қилиш салоҳияти бўлган универсал мутахассисдир.

Социолог аввало ижтимоий тизимлар ва жараёнларни макросоциологик миқёсда идрок эта олиши зарур. Шу маънода у социология асосчиларидан тортиб то замонавий социологик концепцияларгача бўлган муаллифлар ва жамиятшунослар асарларини чуқур эгаллаши зарур.

4.3. Ижтимоий тизимлар, жараёнлар ва муносабатларни ўрганишда амалий (эмпирик) социологик тадқиқотлар социолог учун социал далил (факт) олиш имконини берувчи восита, холос. Айнан ана шу социал факт социолог учун илмий хулосалар учун исботловчи далил бўлиб хизмат қилади. Илмий хулосалар эса социолог учун социал реалликка аниқ ташхис қўйиш билан бирга, воқелик ривожига оид прогнозни амалга ошириш имконини беради. Хуллас, социологнинг тадқиқот олиб бориш жараёни *“Назарий умумлашма - гипотеза (тахмин) - социал факт – таҳлил - илмий хулоса - прогноз”* кўринишини олади.

Албатта, ўз-ўзидан равшанки, жамиятни ижтимоий институт сифатида эмпирик ўрганишнинг мураккаблиги исбот талаб этмайди. Социолог тадқиқотнинг миқдорий услубларидан тортиб сифатий услубларгача бўлган барча воситалардан фойдаланади. Хусусан, ижтимоий жараёнлар, айтайлик социал мобиллик, ички ва ташқи миграция, урбанизация каби оммавий ва стихияли жараёнларни ўрганишда турли хил статистик маълумотларнинг ўзи етарли эмас, бунинг учун эмпирик социологик тадқиқотлар услублари (сўров; анкеталаштириш; интервью; фокус-гуруҳ; ахборотни изоҳлаш ва ҳ.к.) ҳам ишга солинади. Олинган маълумотларнинг ҳаққонийлиги чиқариладиган илмий хулосаларни асослашга хизмат қилади.

4.4. Ижтимоий тизимлар ва жараёнларни тизимли таҳлил қилишнинг ўз услублари мавжуд бўлиб, улар аввало мазкур жараёнларни таснифлаш

(классификация қилиш), уларни гуруҳлаш ва хилларга ажратиш (типологизациялаш) кабиларда ифодаланади. Бу каби услублар ижтимоий тизимларни аниқ бир тоифаларга ажратиш имконини бериши билан бирга, уларни аҳамиятлилиги жиҳатидан тартиблашни таъминлайди.

Бугунги кунда социал фанларда ижтимоий тизимлар ва жараёнларни таҳлил қилишда конкретлаштириш ва прогнозлаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Айнан прогнозлаштириш натижасида бу каби кенг миқёсли жараёнларни ўз навбатида моделлаштириш ҳам, маълум соҳаларини ижтимоий эксперимент тариқасида синовдан ўтказиш ҳам мумкин бўлади. Қуйида ижтимоий соҳа мисолида ижтимоий тизимлар ва жараёнларни айтиб ўтилган услублар асосида таҳлил қилиш, прогнозлаш ва лойиҳалаш механизмларини кўриб чиқамиз.

Ижтимоий соҳа - бу жамиятда мавжуд бўлган ижтимоий гуруҳларнинг, шу жумладан синфларнинг (тадбиркорлар, хизматчилар ва б.), шунингдек аҳолининг касбий ва ижтимоий-демографик қатламларининг таъсир доирасини ифодаловчи соҳадир. Шу билан бирга мазкур соҳа ишлаб чиқариш фаолияти шартлари; моддий фаровонлик даражаси; соғлиқни сақлаш, таълим, ижтимоий таъминот муаммоларини ҳал қилиш; ҳар бир инсон томонидан меҳнатга бўлган ҳуқуқини амалга ошириш, шунингдек жамиятда яратилган моддий ва маънавий неъматларни тақсимлаш ва истеъмол қилишда ижтимоий адолатга риоя қилиш; жамиятнинг бой ва камбағалларга ижтимоий табақаланиши натижасида юзага келадиган зиддиятларни ҳал қилиш; аҳолининг айрим қатламларини ижтимоий ҳимоялашни ҳам қамраб олади.

Албатта, ижтимоий жараёнлардан келиб чиқадиган ижтимоий хусусиятли муносабатлар турли томонлар ҳаракатларининг кўп йўналишли (векторли) кучлари қўшилишининг натижасидир. Шу маънода мазкур муносабатлар ва жараёнлар макони *социал макросистема* хусусиятига эга

бўлади. Бунда ижтимоий жараёнлар иштирокчилари ўртасидаги муносабатларнинг уч хил шаклини прогнозлаштириш мумкин:

а) айрим ижтимоий гуруҳлар ўз ижтимоий манфаатларини қондиришга эриша олмайдилар ва маълум вақтгача бунга чидашга мажбур бўладилар, ammo улар ўз позицияларини ўзгартириш учун куч тўплайдилар;

б) бошқа бир ижтимоий гуруҳлар ҳаёти давомида кутган ўз манфаатларининг социум мақсадларига мувофиқ эмаслигини англаб, ўз эҳтиёжларини қондирилмаслиги эҳтимоли билан келишишга мажбур бўладилар;

с) макросистемада ижтимоий уйғунлик ҳолати содир бўлади, яъни ИИСЖнинг прогнозлаштирилган ривожланишига нисбатан қаршилиқлар бўлмайди.

Юқоридаги сабабларга кўра, ИИСЖ нинг ривожланиши одатда давлат ва унинг институтларининг ижтимоий-иқтисодий жараёнларга аралашувига олиб келмайди.

ИИСМ фундаментал ижтимоий кутишларнинг замони ва маконидаги ўзига хос спирал ҳаракатлардир. Маълумки, *фундаментал ижтимоий кутишларга* ижтимоий адолат, шахснинг тенг қобилиятлари ва иқтисодий имкониятлар тенглиги, барча субъектларнинг мулкӣ ва расмий мақомидан қатъи назар қонун олдидаги тенглиги тенглик каби қадриятлар киради.

Умуман олганда, ИИСМ эволюция ва инволюциянинг биргаликдаги мавжуд бўлиши ва бир-бирини тўлдиришидир. *Эволюция* - бу объект ва жараённинг ўзгаришидир. *Инволюция* - бу турғунлик, стагнация (қотиб қолиш), объект ёки жараённинг баъзи фазилатларининг ёмонлашишидир.

Юқоридагилар асосида ижтимоий жараёнларнинг давомийлигининг қуйидаги сценарийлар асосидаги умумий прогнозини келтириш мумкин:

I. Ижтимоий низоларнинг етилишини кўрсатувчи жараёнлар қуйидаги оқибатларга олиб келади:

- социал хотира илгари эришилган, аммо кейин даражаси пасайган ижтимоий кутишларнинг қондирилиши даражаларини эртами-кечми долзарб қондирилмаган эҳтиёжлар тоифасига қайтаради;

- ҳокимиятни қониқмаслик ва норозилик даражасини пасайтиришга мажбурлайди;

- кучларнинг вақтинчалик мувозанатини бузади;

- тенгкучли ҳаракатдаги социал кучларни норозилик билдираётган ижтимоий субъектлар фойдасига йўналтиради.

II. Юқоридаги натижалар юз бермаган тақдирда:

- социал инқироз етилади;

- ижтимоий портлаш юз беради.

Воқеаларнинг ушбу сценарийлар асосида юз беришининг тўғрилиги бутун инсоният тарихи асносида ўз тасдиғини топган.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда таъкидлаш мумкинки, ИИСЖ ҳаёт циклининг дастлабки босқичларининг яширин табиати қуйидаги босқичларда ифодоланади: а) пайдо бўлиши, яъни жараённинг бошланғич даври; б) шаклланиши, жараённинг асосий хусусиятларининг ўз ифодасини топиши; с) жараённинг тезлашиши.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «четыре четверти», 2013. – 728 с.
2. Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
3. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. Л.Сумм]. – М.: Синдбад, 2020. – 512 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

Интернет ресурслари

1. www.lib.socio.msu.ru
2. <http://www.socioline.ru>
3. <http://www.socio.rin.ru>
4. <http://www.sociologos.narod.ru>

Назорат саволлари

1. *Эмпирик социологик тадқиқотлар стратегияси қандай белгиланади?*
2. *Эмпирик социологик тадқиқотлар услубларининг асосий турларини санаб беринг*
3. *Ўз тадқиқот фаолиятингизда эмпирик социологик тадқиқотларнинг қайси услубларидан фойдалангансиз?*
4. *Эмпирик социологик тадқиқотлар натижаларидан фойдаланиш қандай аҳамиятга эга?*

5-МАВЗУ: СОЦИОЛОГИК НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯЛАР ИСТИҚБОЛЛАРИ

Режа:

- 1. Социал фаолият мураккаблиги турли назарий ёндашувлар мавжудлигининг омили сифатида*
- 2. Замонавий социологиянинг асосий назарий ёндашувлари: функционализм, структурализм, символик интеракционизм ва б.*
- 3. Дунёнинг янги манзараси ва уни изоҳлашда социологиянинг ўрни*

Таянч иборалар: *Социологияда назариялар ва методологиялар, функционализм, структурализм, символик интеракционизм, социал дунё ва унинг янги манзараси, социал прогнозлаштириш*

5.1. Бугунги кунда жамият универсал ва мураккаб тузилган ҳамда динамик тарзда ривожланаётган яхлит социал тизим сифатида кўплаб ўзгаришларни бошдан кечирмоқда. Айтиш мумкинки, XXI аср учинчи ўн йиллигига қадам қўяётган ҳар қандай жамият тизимли беқарорликка дуч келмоқда. Барча социал тизимлар, яъни кичик оиладан тортиб то инсониятгача, бугунги кунда ўзининг келажагини ҳам хавотир, ҳам умид билан кутиб олишга интилади. Социал тизимларнинг барча масштабдаги турлари – микротизимлар (алоҳида индивидлар, кичик социал гуруҳлар: оила, маҳалла), мезотизимлар (меҳнат жамоалари, кичик бизнес ва б.), макротизимлар (жамиятнинг йирик тизимости турлари: иқтисод, сиёсат, социал соҳа, маданият), метасистемалар (алоҳида жамият, давлат) ва мегасистема (инсоният, глобал ҳамжамят) ҳозирги босқичдаги ривожланишда ўз ўрнини топишга ҳақлидир, зеро уларнинг барчаси доимо ҳаракатда ва биргаликда социал фаолиятнинг чексиз хилма-хиллигини ташкил этади.

Юқорида баён қилинган социал фаолият мураккаблиги турли назарий ёндашувларни ҳам келтириб чиқаради.

5.2. Бугунги кунда мавжуд бўлган асосий социологик ёндашувлар (функционализм, структурализм, феноменологик социология, символик интерекционизм ва б.) ўз йўналишларида тизимли йўналишларни акс эттиради.

Фанлар тарихидаги тизимли ёндашувни (“тизим” тушунчасидан келиб чиқадиган парадигма) умумлаштирар экан, белоруссиялик социолог олимлар Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель ва О.А.Романовлар тизимлилик ғоясининг фандаги қуйидаги тадрижий босқичлари ва кўринишларини келтириб ўтадилар:

-ўрта асрлар Европасида Фома Аквинскийнинг Худо ва инсон борлигининг теологик талқини;

-Янги даврдаги Н.Коперникнинг Қуёш тизими ҳақидаги тизимли концепцияси, К.Линнейнинг тирик мавжудотлар дунёсининг тизимлилиги изоҳи;

-кейинги даврда П.Гольбахнинг табиат тизими фалсафий талқини, Ж.Миллнинг мантиқ тизими концепцияси, Ч.Дарвиннинг биологик эволюция тизими ҳақидаги концепцияси

-илм ва фан таракқиёти гуркираган даврда Д. Менделеевнинг элементларнинг даврийлик тизими ҳақидаги қарашлари, ижтимоий фанларда эса К.Маркснинг капитализм тузумининг таҳлилини ўз ичига олган тизимли методологияси;

-XX аср бошларига келиб А.Богдановнинг фанни умумий тарзда тизимлаштиришга қаратилган концепцияси, П.Тейяр де Шарден ва В.Вернадскийнинг ноосфера тизимларига оид таълимотлари, Т.Котарбинскийнинг тизимли праксеология ҳақидаги қарашлари, кейинчалик Л.Берталанфининг “тизимлар умумий назариясини” яратиш дастури

- XX аср 10-20 йилларида физика соҳасида юз берган оламшумул кашфиётлар ва тизимли методология ривожига катта ҳисса қўшган М.Планк, Н.Бор, В.Гейзенберг ва бошқаларнинг квант-механик тизимлар ҳақидаги назариялари, айниқса А.Эйнштейннинг нисбийлик назариясининг тизимли

тасаввурлари ва ниҳоят И.Пригожиннинг синергетика ҳақидаги концепцияларини келтирадилар. Бу каби тизимли қарашлар турли табиатга эга бўлган тизимлар – табиий, кимёвий, биологик, техник, иқтисодий ва социал тизимлардаги ўзини ўзи тартибловчи механизмларни очиб беришга хизмат қилган эди. Социал фанлар соҳасида тизимли методологияни тадбиқ этиш ўтган асрда Т.Парсонснинг “Социал тизимлар ҳақида”, Н.Луманнинг “Умумий назария очерки”, И.Валлерстайннинг “Дунёвий тизимлар ва ҳозирги замондаги вазият таҳлили” асарларида ўз ифодасини топган эди¹⁴.

Тизимли методологияни қўллаш зарурлиги ХХІ аср биринчи ўн йиллигида, аниқроғи 2008 йилда бошланган улкан дунёвий молиявий ва иқтисодий тизимли инқироз даврида инсоният учун катта далил бўлган бўлди, зеро бу инқироз 200 дан ортиқ давлатларга ўз таъсирини кўрсатди, фақатгина жаҳон иқтисодига чуқур интергациялашмаган давлатларгини бундан четроқда қолишди, хусусан Хитой ўзининг алоҳида сиёсати туфайли. Аммо 2019 йил охирида бошланган короновирус пандемиясининг ўчоғи айнан Хитой бўлди ва бу офат қисқа вақт ичида дунёнинг мутлақ кўп қисмини эгаллади ва бу глобал универсал супертизимга айланган инсоният учун яна бир синов бўлмоқда.

5.3. Дунёнинг бугунги манзараси, хусусан унинг социал соҳаси ижтимоий фанлардан, хусусан социологиядан муаммо майдонини аниқлаб олишни талаб этмоқда. Бугунги кунда дунёнинг манзарасини илмий тадқиқ этишда методологиялар ўзгармоқда. Барча фанлар, шу жумладан социология ҳам ўзи босиб ўтган йўл нуқтаи назаридан инсониятни ўйлантираётган глобал муаммоларга ўз жавобини беришга уринмоқда.

Бугунги кунда охириги уч асрда “ғолибона” одимлаган бизнинг техноген-истеъмол цивилизациямиз бугунги кунда катта танлов олдида турибди. У ўзининг “ўсиш чегараларини” аниқ кўриши керак, у тарихан ўз қобилиятсизлигини сезаяптими? У давр даъватларини англаяптими? Ўзи туғдирган глобал муаммоларни бартараф эта оладими?

¹⁴ Қаранг: Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «Четыре четверти», 2013. – с. 8-9.

Бир сўз билан айтганда, бугунги глобаллашган дунёда социал фанлар, шу жумладан социология фани ўз ўрнини топиши зарур. Бунда у янги тадқиқот имкониятларини топа билиши муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «четыре четверти», 2013. – 728 с.
2. Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
3. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. Л.Сумм]. – М.: Синдбад, 2020. – 512 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

Интернет ресурслари

1. www.lib.socio.msu.ru
2. <http://www.socioline.ru>
3. <http://www.socio.rin.ru>
4. <http://www.sociologos.narod.ru>

Назорат саволлари

1. Социологияда методологиялар ва асосий концепцияларнинг ўзгариши сабаблари нимада деб ўйлайсиз?
2. Замонавий социологиядаги мавжуд асосий концепцияларни санаб кўрсатинг
3. Социал дунё манзараси деганда нимани тушунасиз?

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-Семинар

Мавзу: Замонавий социологияда назария ва методология муаммолари: тарихийлик ва тизимлилик

Режа:

1. Социологияда парадигмалар алмашинуви
2. Социологияда “Инсон жамияти тарихи” тушунчаси
3. Социум: тузилиши ва динамикаси

Семинар машғулотини олиб бориш тартиби: Тингловчилардан ихтиёрий равишда кичик гуруҳлар шакллантирилади, мавзу буйича асосий тушунчаларни жавдал ва схемалари шакллантирилади. Тингловчилар ўзлари бажарган амалларини индивидуал ёки гуруҳий тарзда изоҳлаб,ҳимоя этадилар.

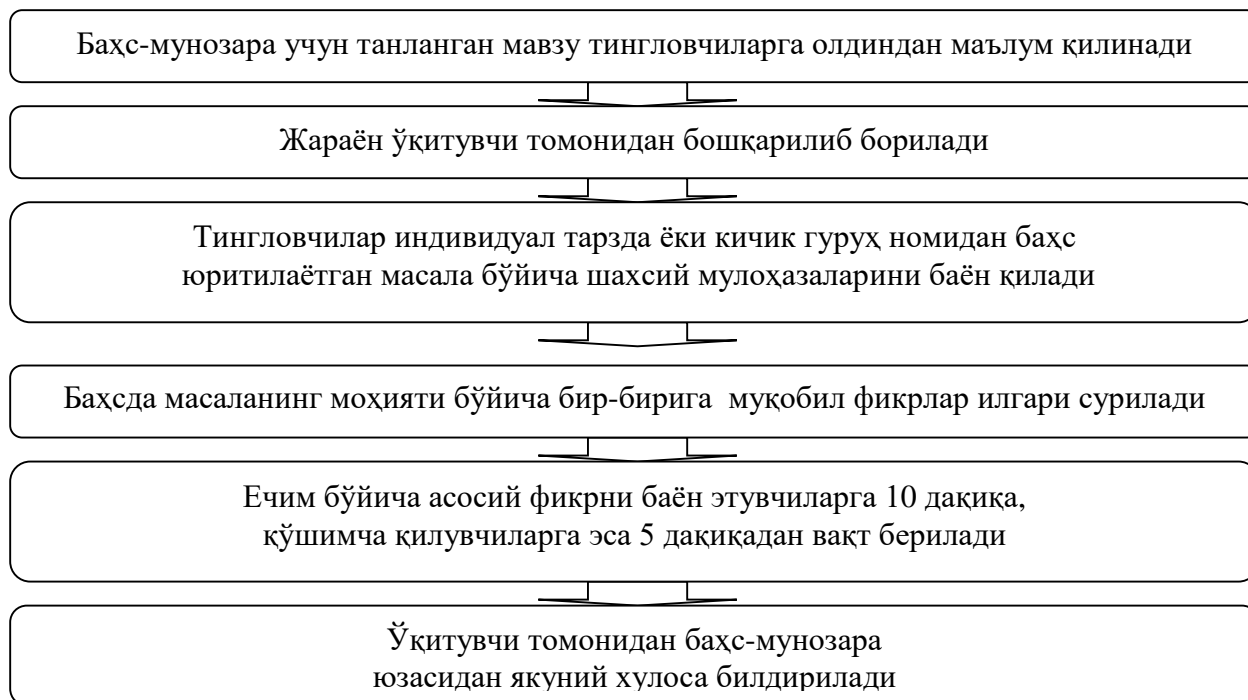
Семинар машғулотини олиб боришда қўлланиладиган метод: баҳс ва мунозара методи

“БАҲС-МУНОЗАРА” МЕТОДИ

Метод икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан муайян вақт оралиғи ва қатъий қоидаларга мувофиқ ташкил этиладиган оғзаки баҳс бўлиб, тингловчиларда ўрганилаётган мавзу бўйича эркин, асосли фикрларни билдириш қобилиятларини шакллантиришга хизмат қилади. Ўқув машғулотларида баҳс-мунозарадан фойдаланишда мавзуга доир маълум масалалар ҳал қилинади.

(Изоҳ: -бир тингловчига икки марта сўзга чиқишга рухсат этилмайди; ўқитувчи тингловчиларнинг мавзудан четга чиқмасликларини назорат қилиб боради)

Методни қўллашда қуйидаги тартибда иш кўрилади:

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «четыре четверти», 2013. – 728 с.
2. Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
3. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. Л.Сумм]. – М.: Синдбад, 2020. – 512 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

2-Семинар

Мавзу: Замонавий социологик назариялардаги асосий тушунчалар:

Режа:

1. *Социал структура ва унинг таркибий элементлари (социал институтлар, ҳокимият структураси ва б.)*
2. *Социал ҳаракат ва унинг асосий шакллари (урбанизация, социал мобиллик, социал ҳаракатлар (революциялар), социал ўзгаришлар, глобализация)*
3. *Социал алоқалар (шахс ва социализация, маданият ва жамият, социал ўзаро ҳаракатлар ва кундалик ҳаёт, конформлик ва девиантлик, гендер ва оила) социологиянинг муҳим тушунчаси сифатида*
4. *Конфликт ва консенсус жамият мавжудлигининг реаллиги сифатида*

Семинар машғулоти олиб бориш тартиби: Тингловчилардан ихтиёрий равишда 4 та кичик гуруҳлар шакллантирилади, ҳар бир гуруҳга битта вазиятнинг 4 жиҳати бўйича алоҳида-алоҳида топшириқ берилади: 1) вазиятнинг салбий жиҳатлари; 2) вазиятнинг ижобий жиҳатлари; 3) рисклар; 4) имкониятлар. Ҳар бир гуруҳ топшириқни маълум муддатда бажаради ва ҳар бир гуруҳ ўз тақдимотларини кетма кет тақдим этади. Тақдимот текст, жавдал ва схемалар кўринишида бўлиши мумкин. Ҳар бир гуруҳнинг вазиятнинг бирор жиҳатини очиб беришига қараб умумий ечим топилади.

Семинар машғулоти олиб боришда қўлланиладиган метод: SWOT таҳлил

Фойдаланилган учун адабиётлар:

1. Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «четыре четверти», 2013. – 728 с.
2. Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.

3. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. Л.Сумм]. – М.: Синдбад, 2020. – 512 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

3- Семинар. Жамият социология предмети сифатида

Режа:

- 1.Инсон фаоллиги социал контекст сифатида
- 2.Социал бирликлар
- 3.Маданият, қадриятлар, глобализация, ижтимоий фикр жамият ҳаётининг детерминантлари сифатида
- 4.Социал стратификация Э.Гидденс ва П.Штомпка талқинида: қиёсий таҳлил
- 5.Жамият функционалиги (социализация, социал назорат ва институционализация)
- 6.Социал ўзгаришлар (социал вақт, социал инқилоб, глобализация)

Семинар машғулоти олиб бориш тартиби: Тингловчилардан ихтиёрий равишда 3 та кичик гуруҳлар шакллантирилади, шулардан битта гуруҳга муаммоли ҳолат ва муайян масалани ҳал ечиш топшириғи берилади, маълум вақтдан сўнг тақдимот имконияти берилади, иккинчи гуруҳ ушбу гуруҳ тайёргарлиги ва тақдимотини назорат қилиб боради ва баҳолайди, учинчи гуруҳ эса назоратчи вазифасини бажаради. Дарснинг кейинги қисмида гуруҳлар ўзаро ўринларини алмаштиришлари мумкин.

Тақдимот текст, жавдал ва схемалар кўринишида бўлиши мумкин. Ҳар бир гуруҳнинг вазиятнинг бирор жиҳатини очиб беришига қараб умумий ечим топилади.

Семинар машғулоти олиб боришда қўлланиладиган метод: Кейс стади услуби.

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «четыре четверти», 2013. – 728 с.

2. Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
3. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. Л.Сумм]. – М.: Синдбад, 2020. – 512 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

4- Семинар.

Мавзу: Социологияда эмпирик тадқиқот методлари

Режа:

- 1. Социологияда тадқиқот стратегияси ва умумий методологияси муаммоси*
- 2. Асосий тадқиқот методлари (дала тадқиқотлари, сўровлар, танлаш, ҳужжатли тадқиқот, экспериментлар)*
- 3. Тадқиқотнинг бошқа турлари: интервью, кундаликлар, суҳбат таҳлили ва б.*
- 4. Тадқиқот натижалари ва уларнинг талқини*

Семинар машғулоти олиб бориш тартиби: Тингловчилардан ихтиёрий равишда эмпирик тадқиқот тайёрлаш ва ўтказишнинг 3 та босқичига мос тарзда 3 та кичик гуруҳлар шакллантирилади. Бунда: биринчи гуруҳ социологик тадқиқот ҳужжатларини тайёрлаш бўйича назариётчи социологлар ролини бажариши, иккинчи гуруҳ дала тадқиқотларини бажарувчи амалиётчи социологлар ролини бажариши, учинчи гуруҳ эса тўпланган эмпирик маълумотларни таҳлил этувчи аналитик (таҳлилчи) социологлар ролини бажариши талаб этилади.

Машғулот сўнгида ўқитувчи томонидан ҳар бир гуруҳнинг фаолияти таҳлил қилинади ва баҳоланади.

Семинар машғулоти олиб боришда қўлланиладиган метод: Кичик гуруҳларда ишлаш.

5-Семинар

Мавзу: Социологик назария ва методологиялар истиқболлари

Режа:

- 1. Социал фаолият мураккаблиги турли назарий ёндашувлар мавжудлигининг омили сифатида*
- 2. Замонавий социологиянинг асосий назарий ёндашувлари: функционализм, структурализм, символик интеракционизм ва б.*
- 3. Дунёнинг янги манзараси ва уни изоҳлашда социологиянинг ўрни*

Семинар машғулоти олиб бориш тартиби: Тингловчилардан ихтиёрий равишда кичик гуруҳлар шакллантирилади, мавзу буйича асосий тушунчаларни жавдал ва схемалари шакллантирилади. Тингловчилар ўзлари бажарган амалларини индивидуал ёки гуруҳий тарзда изоҳлаб, ҳимоя этадилар.

Семинар машғулоти олиб боришда қўлланиладиган метод: Баҳс ва мунозара методи

Фойдаланиш учун адабиётлар:

1. Бабосов Е.М. Современный социум: характер и направленность развития / Е.М.Бабосов, Ч.С.Кирвель, О.А.Романов. – Минск: издательство «четыре четверти», 2013. – 728 с.
2. Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
3. Харари Ю.Н. Sapiens. Краткая история человечества / Юваль Ной Харари; [пер. с англ. Л.Сумм]. – М.: Синдбад, 2020. – 512 с.
4. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С. М. Червонной. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

V. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

- меъёрий ҳужжатлардан, ўқув ва илмий адабиётлардан фойдаланиш асосида модул мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллар бўйича маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи дастурлар билан ишлаш;
- махсус адабиётлар бўйича модул бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- тингловчининг касбий фаолияти билан боғлиқ бўлган модул бўлимлари ва мавзуларни чуқур ўрганиш.

Мустақил таълим мавзулари

1. Замонавий социологияда методология муаммолари
2. Социологияда парадигмалар алмашинуви
3. Инсон жамияти тарихи: тушунча ва моҳият
4. Социум, жамият ва ижтимоий тизимлар: ўзаро боғлиқлиги ва фарқлар
5. Социал структура ва унинг таркибий элементлари
6. Социал ҳаракат ва унинг асосий шакллари
7. Социал алоқалар
8. Конфликт ва консенсус жамият мавжудлигининг шакли сифатида
9. Инсон фаоллиги социал контекст сифатида
10. Социал бирликлар
11. Социал стратификация: асосий моҳияти ва тенденциялари

12. Жамият функционалиги ва унинг асосий тенденциялари
13. Социал ўзгаришлар ва унинг шакллари
14. Эмпирик тадқиқотлар: асосий методлар
15. Эмпирик тадқиқотларни ўтказиш ва олинган маълумотларни таҳлил қилиш услублари

VI. КЕЙСЛАР БАНКИ

Мини кейс 1.

Ижодий жамоада илмий тадқиқот ишлари самарадорлигини ошириш.

“Вазият: Олий таълим муассасасида ўқитувчилар орасида илмий салоҳият даражаси паст, атиги 20% ни ташкил этади. ОТМ раҳбарияти барча факультетлар, шу жумладан Ижтимоий фанлар факультети жамоаси олдига 2 йилда илмий салоҳиятни камида 50 фоизга кўтариш вазифасини кўйди.

Реал ҳолат: Факультетда 72 та ўқитувчи бўлиб, шулардан 45 ўқитувчи илмий тадқиқот мавзулари устида иш олиб бормаяпти, фақатгина 10 киши ўз диссертацияларини якунлаш имкониятларига эга. Факультетдаги кафедраларда грант лойиҳалари тайёрланиша яхши эмас, илмий патентлар олинмаган.

Мақсад: Кўйилган вазифани бажариш бўйича асосланган дастур ишлаб чиқиш”.

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- a) Муаммони ҳал этиш бўйича илмий фаразлар билан танишиш
- b) Илмий тадқиқот ишларига салбий таъсир қилувчи ва тўсқинлик қилувчи омилларни аниқлаш
- c) Илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш дастурини ишлаб чиқиш

Мини кейс 2.

Меҳнат жамоаларида ёшларни иш билан таъминлашни яхшилаш.

Вазият: “Олий таълим муассаса битирувчиларини ишга жойлаштириш натижалари олинди, бу соҳадаги кўрсаткич яхши эмас. Хусусан, битирувчиларнинг 20 фоизга яқини (480 ёшлар) иш ўринларига эга эмас. Вазирлик томонидан ОТМ раҳбариятига 3 ой ичида барча битирувчиларни иш билан таъминлаб, амалга оширилган ишлар натижаси бўйича вазирликка ахборот киритиш вазифаси қўйилди.

Реал ҳолат: Битирувчиларнинг маълум бир қисми вилоятларга, айниқса қишлоқлардаги мактабларга ишга бормай, Тошкент шаҳрида, қолаверса вилоят марказларида қолиб, мутахассисликлари бўйича ишламаяпти. Муаммонинг яна бир жиҳати айрим вилоят ва туман ҳокимиятлари томонидан ёш мутахассислар учун иш шароитлари ҳамда ижтимоий муаммоларини (уй-жой билан таъминлаш, транспорт харажатлари ва б.) ҳал этишга эътибор қаратмаётганликлари билан боғлиқ.

Мақсад: Қўйилган вазифани бажариш бўйича асосланган дастур ишлаб чиқиш”.

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- a) Ёш мутахассисларни иш ўринлари билан таъминлашга оид ҳолатни ўрганиб чиқиш
- b) ОТМ битирувчиларининг ишга жойлашишларига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш
- c) Ёш мутахассислар ўртасида меҳнат қўнимсизлигининг олдини олишга қаратилган лойиҳани ишлаб чиқиш

VII. ГЛОССАРИЙ

Инглизча	Русча	Ўзбекча	Мазмуни
Agencies of socialization	Агенты социализации	Ижтимоийлашув агентлари	<i>Ижтимоийлашувнинг энг муҳим жараёнлари кечадиган гуруҳлар ёки социал контекстлар (муҳит)</i>
Anthropology	Антропология	Антропология	Анъанавий маданиятлар ва инсон эволюциясини ўрганувчи ва шу жиҳатдан социологияга яқин бўлган фан
Stateless society	Бесгосударственное общество	Давлатсиз жамиятлар	Бошқарув институтлари мавжуд бўлмаган жамиятлар
Primary group	Первичная группа	Бирламчи гуруҳ	Бир-бирлари билан шахсий ўзаро муносабата бўлган индивидлар гуруҳи
Secondary group	Вторичная группа	Иккиламчи гуруҳ	Бир-бирлари билан шахсий даражада яқин таниш бўлмаган индивидлар гуруҳи
Welfare state	Государство всеобщего благосостояния	Умумий фаровонлик давлати	Фуқароларни имтиёзлар ва нафақаларнинг кенг тўплами билан таъминлай оладиган сиёсий тизим
Adial type	Идеальный тип	Идеал тип	Амалда мавжуд бўлмаган, аммо асосий манзараси тасвирланадиган социал объект қурилмаси (конструкцияси). Хусусан, Макс Вебер бюрократик ташкилотнинг идеал типини яратган эди

Function	Функция	Функция	Фаолият, баъзи системалар доирасидаги объектнинг унга мансублиги ва роли; объектлар ўртасидаги алоқалар кўриниши бўлиб бирининг ўзгариши иккинчисининг ҳам ўзгаришига олиб келади, бунда иккинчи объект дастлабкисининг функцияси дейилади
Macrosociology	Макросоциология	Макросоциология	Катта миқёсдаги гуруҳлар, ташкилотлар ёки ижтимоий тизимларни тадқиқ этиш
Microsociology	Микросоциология	Микросоциология	Инсоннинг юзма-юз жабҳадаги хулқ-атвори ва хатти-ҳаракатларини тадқиқ этиш
Public opinion	Общественное мнение	Жамоатчилик фикри	Жамият аъзоларининг кундалик ҳаёт масалалари ҳақидаги умумий қарашлари
Stability	Стабильность	Барқарорлик	жамиятдаги тинч-тотувлик ва уни мустаҳкамлаш учун шарт-шароитнинг мавжудлиги; ижтимоий қатламлар, кучлар ва сиёсий партиялар ўртасидаги ҳамжиҳатлик вазияти; давлат, жамоат ташкилотлари, фуқаролар ўртасидаги ижтимоий келишув ҳолатининг муттасил давом этиши

Social group	Социальная группа	Ижтимоий гуруҳ	Ҳар бир аъзоси бошқаларига нисбатан тақсимланган кутилмалар асосида маълум бир тарзда ўзаро хатти-ҳаракат қилувчи индивидлар йиғиндиси
Organization	Организация	Ташкилот	Маълум бир бўйсунуш ва ҳокимият муносабатлар тизимига жалб бўлган одамларнинг катта гуруҳи
Social transformation	Социальная трансформация	Социал трансформация	Жамиятлар ёки социал тизимлардаги ўзгаришлар жараёнлари
Urbanization	Урбанизация	Урбанизация	Кичик ва катта шаҳарларнинг ривожланиши
Structuralism	Структурализм	Структурализм	Социал ёки маданий тизимлар тузилмаларини аниқлашга қаратилган назарий ёндашув
Functionalism	Функционализм	Функционализм	Социал воқеалар уларнинг функцияларига, яъни ижтимоий жараёнларга таъсирига кўра яхшироқ изоҳланиши мумкин деб ҳисобловчи назарий оқим

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 507 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2019. – 400 б.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

6. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
7. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сонли Қонуни.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июнь “Олий таълим муасасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февраль “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сонли Фармони.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрель “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли Қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрь

“2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 май “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5729-сон Фармони.

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 июнь “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетда талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4358-сонли Қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрь “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрь “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сонли Қарори.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 22 февралдаги “Социологик тадқиқотлар ўтказишни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5667-сонли Фармони

18. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрь “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

Ш. Махсус адабиётлар

20. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
21. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
22. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
23. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
24. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
25. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
26. Асекретов О.К., Борисов Б.А., Бугакова Н.Ю. и др. Современные образовательные технологии: педагогика и психология: монография. – Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2015. – 318 с. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>
27. Барков С. А., Зубков В.И. Социология организаций. М.: ЮРАЙТ, 2018.
28. Барков С.А. Организация и рынок: противоборство или согласие? М.: Изд-во Московского университета, 2008.
29. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.
30. **Большц Н. Азбука медиа. / Пер. с нем. Л.Ионин, А.Черных. - М.: Европа, 2011. – 136 с. <http://en.bookfi.net/book/1405627>**
31. Гидденс Э., Саттон Ф. Основные понятия в социологии. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2018.
32. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.
33. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е. Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.

34. Игнатова Н. Ю. Образование в цифровую эпоху: монография. М-во образования и науки РФ. – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ, 2017. – 128 с. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf
35. Йоас Х., Кнебель В. Социальная теория. 20 вводных лекций. – СПб.: Алетейя, 2015. <https://search.rsl.ru/ru/record/01007580496>
36. История социологии (XIX – середина XX века). – М.: ИНФРА-М, 2004. <https://search.rsl.ru/ru/record/01002465303>
37. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.
38. **Кастельс М. Власть коммуникации: учеб. пособие / М. Кастельс; пер. с англ. Н. М. Тылевич; под науч. ред. А. И. Черных; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2016. — 564 с. <https://yadi.sk/d/UC0SzNik3Mj7qk>**
39. Кимелев Ю.А., Полякова Н.Л. Модерн и процесс индивидуализации: исторические судьбы индивида модерна. – М.: ИИЦ
40. **Коломиец В. П. Социология массовой коммуникации в обществе коммуникационного изобилия // Социологические исследования. 2017. №6. С.3-14. http://www.isras.ru/index.php?page_id=2624&jid=6721&jn=socis**
41. **Конецкая В.П. Социология коммуникации / В.П. Конецкая. - М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.**
42. Муслимов Н.А ва бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик кўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.
43. Назаров М.М. Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию и исследования / М.М. Назаров. — М.: Либроком, 2014. — 354 с.
44. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепцияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
45. Организационное поведение/ Под ред. С.А. Баркова. – М.: ЮРАЙТ, 2015.

46. Осипова Е.В. Патриархи социологии. – М.: Институт социально-политических исследований РАН, 2011.
<https://search.rsl.ru/ru/record/01005063843>

47. Осипова Н.Г. Западная социология в XX столетии: ключевые фигуры, направления и школы. – М.: Канон+РООИ «Реабилитация»,

48. Политика и управление в социальной сфере/ Под ред. Н.С.Григорьевой, Н.С.Соловьева. М.: АРГАМАК-МЕДИА, 2018

49. Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. Т.: “Tafakkur” нашриёти, 2020 й. 120 бет.

IV. Интернет сайтлар

48. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги:
www.edu.uz.

49. Бош илмий-методик марказ: www.bimm.uz

50. www.Ziyonet.Uz

51. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

52. <https://www.socio.msu.ru/>

53. <https://www.isras.ru/>

54. <https://www.isras.ru/Sociologicalmagazine.html>